

T a n á c s k o z á s végre — Comenius halála után csaknem háromszáz évvel — teljes egészében, nyomtatásban mindenki számára hozzáférhetővé vált.

A mű szerkezete a következő:

I. könyv: Panegersia	IV. könyv: Pampaedia
II. könyv: Panaugia	V. könyv: Panglottia
III. könyv: Pansophia	VI. könyv: Panorthosia
	VII. könyv: Pannuthesia

COMENIUS e művében kifejtett mondanivalóját „az emberi nemhez” intézi, különösképpen azonban Európa tudósaihoz, politikusaikhoz és vallási vezetőihez akar szólni. Az első könyvben (P a n e g e r s i a) a tanácskozás szükségességét, az összehívás indokait elemzi. Ez után kifejti a problémák megoldásának alapvetését (P a n a u g i a), majd rátér a problémák megoldásának feltételeire: meg kell ismernie mindenkinek a világ dolgait, tárgyait, jelenségeit, ezek összefüggéseit, hiszen a világ nem más, mint „rerum universalis coordinatio” (P a n s o p h i a); ki kell művelni az emberek értelmét, hogy mindenki világosan lássa-értse a dolgok egyetemes összefüggéseit (P a m p a e d i a); ez viszont nem történhet másképp, csak ha mindenki elsajátítja a nyelvek helyes használatát (P a n g l o t t i a). Az eredmény: ezek szintézise, együtt-hatása alkalmassá teszi az embert és az emberiséget a meglévő bajok kiküszöbölésére (P a n o r t h o s i a). S a nagy művet záró befejező könyv himnikus felszólítás a problémák és megoldási módok egyetemes összefüggéseit világosan látó, és ennek fényében tárgyaló, s ezáltal az emberiség előtt tornyosuló bajok kiküszöbölését végrehajtani képes világtanácskozás összehívására (P a n n u t h e s i a).

COMENIUS ez újonnan megismert főművéből a továbbiakban magyar fordításban hozunk részleteket. A III. könyvből, a P a n s o p h i á-ból valók a „Mathetika vagyis a tanulás tudománya” és a „Didaktika vagyis a tanítás tudománya” című fejezetek; a IV. könyvből, a P a m p a e d i á-ból pedig „Az iskolákról általában”, „A gyermekkor iskolája”, valamint „A serdülők iskolája” című fejezetek. A szövegek lelőhelye: Johannis Amos Comenii De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Editio princeps. Prága, 1966. I. kötet, 457—461., 467—472. old., II. kötet, 40—46., 85—96., 97—100. old. A fordítás WACZULIK MARGIT munkája.

Az Egyetemes Tanácskozás helye Comenius életművében — ezt a témát fejtette ki LUKASZ KURDYBACHA „Comenius és a korai felvilágosodás” című tanulmánya a Magyar Pedagógia előző számában (1970. 3. szám, 249—268. old.).

M. I.

MATHETIKA, VAGYIS A TANULÁS TUDOMÁNYA

(A)

Meg kell magyarázni, mit jelent: tanulni. Milyen úton történik ez? Hogyan?

1. A mathetika a tanulás tudománya. (A görög mathein, azaz tanulni igéből származik.)

2. Tanulni annyi, mint keresni a dolgok tudását.

3. *Tudni annyi, mint értelmünkben megtartani a dolgokat.* Ennek is három fokozata van: I. Mi ez? II. Milyen úton jön létre? III. Mire lehet felhasználni? Ezen a három fokozaton keresztül eljutunk a dolgok ismeretére, megértésére és használatára. A „tudni” kifejezést először az „ismerni”, azután a „megérteni”, végül a „felhasználni”, „élni” értelemben használjuk.

Jegyezzük meg, mások a biztos tudománynak ezt a hármas lépését így nevezik: 1. empirikus — tapasztalati; 2. episztémikus — megértésbeli; 3. heuritikus — kereső. Az első fokon tudjuk, hogy valami úgy van. Azután értjük meg az okokon keresztül, hogyan lett. Keresnünk kell azonban, mi származhatik ebből tovább, és hogyan lehet ezt a hatást különböző formákban keresztül változtatni, ez a heuritikus fokozat. Az első példája legyen a következő: Ha valaki megtanulja mérőeszközzel mérni a helyek közötti távolságot, többször tapasztalja, hogy megegyezik a távolság az eszközön és a mezőn, még akkor is tapasztalja ezt, ha nem is érti az alapjait annak, miért van ez így. A második fok példája az, ha valaki a távolságok méréseiről való mérésének alapjait Euklidesz VI. könyvéből be tudja mutatni. A harmadiké: ha valaki már odáig is eljutott, hogy meg tudja oldani a megoldatlan problémákat, és újakat is talál, új törvényszerűségeket tud megállapítani. A tudásnak azt a fokát, melyet bizalom alapuló elfogadásnak nevezünk, (t. i. ha valaki a dolgokat megértésük nélkül, csupán a tanító iránti bizalomból fogadja el) elvetjük és a bölcsesség értelmes tanulmányozásából kiiktatjuk, hiszen annyira nem méltó az emberi értelemhez és teljesen hasznavetetlen a tudományban való előrehaladásban.

4. *Tudni, hogy valami van, ez a tudás első lépcsőfoka, vagyis az alapja.* De ez még csak felületes ismeretét nyújtja a dolgoknak.

5. *Tudni azt, minnek következtében van valami, ez teljes foka, lényege a tudásnak.* Ez már megadja a dolog belső ismeretét, vagyis annak megértését, milyen részekből áll a dolog, hogyan vannak ezek egymás között elrendezve, milyen kapcsolatok tartják össze őket, hogy elérjék ezek segítségével teljesen azt, amit el kell érniök.

6. *Azt tudni, hogy mire lehet a dolgot felhasználni, ez a tudás legfelső foka, koronája.* Ez a tetőpontja a bölcsességnek. Megadja ugyanis a dolog alkalmazását. A bölcs embernek kötelessége ezt tudni, és a vele való visszaélést megakadályozni.

7. *Keresni azt jelenti, hogy valaminek a megtalálása érdekében ide-oda forgóldunk.* A tanuló is majd maga a dolog, majd saját értelme, majd más dolog felé fordul.

8. *Megtanuljuk a dolgokat vagy a) magukból a dolgokból, érzékeinkkel tapasztalva meg őket, b) vagy magunkból, ha gondolkodással dolgozzuk fel érzékeink tanúságát, c) vagy mások révén, ha megismerjük tanúságtételüket és gondolkozásukat.* Innen származik ez a törvény: *Az érzéki dolgokat érzékeiddel ismerd meg, az értelmieket eszeddel, a kinyilatkoztatottakat hittel.*

Póttételek:

1. Azokat a dolgokat, melyek láthatók, hallhatók, tapinthatók, senkinek se hidd el, csak szemednek, fülednek, kezvednek.

2. Az olyan dolgokat, amelyeket elbeszélni hallasz, csak akkor hidd el, ha alapjait lehetségesnek tartod.

3. Az isteni dolgokban ne higgy senki másnak, csak az Istennek, azaz gondoskodj arról, hogy biztos légy abban, (1) hogy ezek Isten szavai, aki nem szokott tévedni és nem is tévedhet; (2) az értelem, amit felfogsz, valódi, Istentől való, és nem a mindenbe belemagyarázó embertől.

4. Amire valamelyik érzéked nem elég, ott segítsd ki egy másikkal.

5. Ha értelmed nem elégzik meg egy okkal, keress másikat is.

6. Ha egyik szentírási rész nem ad elég magyarázatot magáról, világosítsd meg másik szentírási hellyel.

9. *A dolgokat érzéki úton vizsgáljuk meg, hosszukat, súlyukat mérjük, számoljuk őket; ezért van a matematika, a számtan, a mértan, a statika és más kutató tudományok.*

Könnyen lehet-e az érzelmi dolgokat megtanulni, vagy sem?

a) Semmiféle tárgyat nem érzékelhetsz, ha nem veted alá érzékeidnek.

b) Viszont nem lehet, hogy ne végy tudomást olyan tárgyról, amelyet érzékeidnek bemutattál.
Tehát:

a) Amit tudni akarsz, vedd alá érzékeidnek, amiről viszont nem akarsz tudni, ott óvakodj, hogy ne találkozz vele.

b) Aki kevés dolgot vizsgál meg érzékeivel, keveset tud, aki sokat, az sokat is tud.

10. *Értelmünkkel vizsgáljuk meg a dolgokat*, mikor azt mérlegetjük, lehetséges-e a dolgok lelkünkbe vésett örök igazsága szerint, vagy sem, így kell-e lenniük, vagy sem.

Törvényszerűsége: *bármit akarsz alapjaiban megismerni, a következőket kutasd:*

a) *Vajon létezik-e?* Ostobaság ugyanis, nem létezők és mesebeli szörnyek miatt gondban lenni.

b) *Mi az?* Faja és attól különböző vonásai szerint.

c) *Milyen?* Összes tulajdonságai szerint.

d) *Hogyan létezik?*

Míndezeket pedig a következők szerint vizsgáljuk;

1. *Hasonló-e, vagy különböző?* Megismerhető-e valamelyik társa révén, vagy csak önmagából?
2. *Melyek a különböző és a többitől elhatároló tulajdonságai?* Ha ezek révén megismerjük különbözőségét, az nagy világosságot nyújt értelmünknek.

3. *Melyek más dolgokkal szembenálló és ellentétes tulajdonságai?* Ezek ugyanis kitűnően megvilágítják.

11. *Másoktól tanuljuk meg a dolgokat*, ha megismerjük véleményüket a dologról, vagy a jelenlevőket megkérdezzük, a távollevőket hozzánk szóló írásaikból kiolvassuk. Az előbbi az *erotematikus*, a kikérdező módszer, az utóbbi az *anagnosztikus*, az olvasás útján való.

12. *Hogyan kell azonban tanulni?* Válaszom:

a) *Magukban a dolgokban felfelé vagy lefelé vagy rajtuk áthaladva;*

b) *Mások tanúságának segítségével, vagy analízis útján, hogy azt megértjük, vagy szintézis útján, hogy az említett tanúságot magával a dologgal vessük össze, vagy szünkrezis útján úgy, hogy a szerző tanúságát más megnyilatkozásaival vetjük össze, vagy mások véleményével.*

c) *Saját gondolkodásunk útján*, pl. ha bevonva minden eszközt és eljárást megállapítjuk valaminek a végső célját.

13. Ha valamit alaposan akarunk megismerni, azt nem lehet másként, csak önmagából. A dolog az, ami; nem pedig a rá vonatkozó végtelen sok vélemény. *Aki tanulni akar, a dolgokhoz tartsa magát, ne a róluk szóló nézetekhez.* Igazat az mond, aki megmondja, milyen a dolog, nem az, aki elmondja, mit mond róla más. Semmit sem ér a tudományban, ha más tapasztalt valamit, hacsak magam is nem tapasztalom ugyanazt. Más nézetei csak hitet támaszthatnak bennem, nem tudást. Innen ered az a mondás: *A tudósoknak nincs szükségük tekintélyekre.* A tekintély hitet követel csak, a tapasztalás meg az értelem viszont bizonyítanak.

Másoktól kölcsönzés útján bővebben lehet megtanulni a már megszerzett tudást, magadtól viszont, azaz, amikor magad tárod fel tehetséged aranybányáját, biztosabb eredménnyel. De legbiztosabban *magukból a dolgokból jutsz el a tudásra*, hiszen maguknak a dolgoknak a természetét kutatod. Hogy ez milyen okoskodással, milyen módszeres bölcsességgel kell hogy történjék, és történhetik is, azt a következő, a dolgok megismeréséről szóló alapigazságok tanítják majd meg.

A dolgok megismeréséről

Alapigazság: 1. *A dolgok ismeretét nem lehet egyszerre és azonnal sem átadni, sem megszerezni, hanem csak fokozatosan, egyiket a másik után.*

Van az emberi értelemnek egy bizonyos vándorútja a dolgok sokaságán és sokféleségén keresztül. Az útjába kerül sok dolog megsokszorozza tevékenységét.

2. A dolgok kialakuló megismerése megköveteli *a) a dolgok fokozatát, b) az értelem előrehaladását* rajtuk keresztül, *c) az ismertekről az ismeretlenekre, a jobban ismertekről a kevésbé ismertekre való átmenet bölcsességét.*

3. *A dolgok fokozatai*: a dolgok nemei, fajai és különbségei.

4. *Az értelem előrehaladása* a dolgok rendezett szemlélése; ez a dolgok nemei és fajai szerint történhetik letről felfelé, felülről lefelé és áthaladva.

A fára mászik ugyanis az is, aki a gyökértől s törzsön és az ágakon keresztül halad felfelé, de az is, aki az ágról a törzsön keresztül lefelé halad, és az is, aki ágról ágra halad.

5. *Az értelem felfelé haladása* úgy történik, hogy egyedekből alakítja ki a fajtát, és azokból a nemet. (Éppen úgy, mint Ádám, magát és Évát látva alakította ki kettőjük szemléletéből az emberi fajta fogalmát, a maga és a ló szemléletéből az élőlényt, az élőlény, a fa és a kő szemléletéből a testét, a test és az angyal szemléletéből a lényegét stb.) Az értelemnek ez a működése vezet a szintetikus módszerre, melynek segítségével alakítják ki és találják fel a tudományokat.

6. *Az értelem lefelé haladása* akkor következik be, ha a nem alá tartozó fajtákat, és a fajtákban az egyedeket nézi. (Mintha Ádám azt, amit a lényegről felfogott, a lények különböző neveire, fajtáira, egyedeire alkalmazta volna.) Így azon a módon ismertetjük meg a tudományokat, hogy a dolgokat nemekre, fajtákra osztjuk fel, mintegy részekre az egészet stb. Ezt analitikus, vagyis elemző módszernek nevezzük, és ennek segítségével tanítjuk meg az egyes tudományokat.

7. *Az értelem áthaladása* nemről nemre, fajtáról fajtára, egyedről egyedre megy végbe. Olyan ez, mintha az emberből kiindulva ismerem meg az angyali természetet, félretéve persze mindazt, amiben különböznek; vagy a tanító kötelességéből kiindulva a tanulóét, vagy a jó mester példájából a gyülekezet pásztoráét, vagy az emberi test belső részeinek helyzetét a felhasított disznóból. Ide tartozik mindenféle példázat és példabeszéd, melyekkel tele vannak az isteni és az emberi könyvek. Ez az eljárás igen kellemes tanítási módszer, hiszen a példák segítenek bennünket. Ezt a módszert szünkretikusnak, vagy összehasonlítóknak nevezik, segítségével világítjuk meg a tudományokat.

8. *Az eljárás bölcsessége* a módszer hat hadicseléből áll:

1. a tagolásból (ti. a gondolkozás, a beszéd, a cselekedetek tagolásából),
2. a sematizálásból,
3. a kölcsönös átmenetből,
4. a párhuzamokból,
5. a megfelelő fokozásból,
6. a dolgok pontos meghatározásából.

9. *Minden dolog tagolt*, a cselekedetek, a beszéd, a gondolkozás: mindegyikben a legkisebb részekből tevődnek össze a kicsiny tagok, a kicsinyekből a nagyobbak, a nagyobbakból a legnagyobbak, egészen egy bizonyos Létező egyetemességig.

ségig, amelyen kívül aztán már nincs más. Ez azért van így, hogy a minden szempontból zavaros világ pontosan lássa, miről mondhatja, hogy hasznos. Ki kell tehát a szemeket nyitni, hogy végigjárjunk így mindent, és mindenütt megmutassuk ezt a tagoltságot. Nagy eredménye lesz az emberi teljes bölcsességnek, ha a tanítók ki tudják mutatni (összetevéssel, elemzéssel és összehasonlítással) minden dolog tagoltságát, a tanulók pedig át tudják ezt látni.

10. A beszédnek, a gondolkodásnak és a cselekvésnek a változatossága nem más, mint ezeknek az egészben elfoglalt különböző helyzete, melyből aztán annyira különböző sémák, azaz formák, mennyiségek, tulajdonságok stb. származnak. Ha az emberek tudnák (amennyiben erről őket felvilágosítják), hogy az emberi teljes bölcsességnek milyen hatalmas mélysége táruul így fel ismét! Ekkor ugyanis megérteneék, hogy kevés alapelvnek egyszerű átrendezéséből (akár tárgyi, akár értelmi, akár szóbeli dolgokról van szó), a dolgoknak milyen sokasága, milyen csodálatos sokfélesége keletkezik! Mint ahogyan ezek (a dolgok, a gondolkozás, a beszéd) tudatos összeszerkesztéséből erény és szépség jön létre, helytelen elrendezésük eredménye viszont a torz. Miként a bölcs és az ostoba, a tudós és a járatlan között nincs más különbség, mint az, hogy az egyik helyesen, a másik helytelenül (1) rendezzi, (2) osztja el, és (3) hasonlítja össze a dolgokat. Mintha valaki, előtte lévén az ember, a ló, a szamár, a hal, a kígyó stb. teste tagjainak halmaza, úgy próbálná azokat elrendezni, hogy az emberi testhez madár- vagy halfejet illesztene, és lólabákat tenne hozzá. Vagy ha valaki, az állatokat osztályozva, a farkast a madarak közé sorolná, a kígyót még a legyek közé.

11. Az átmenettel kapcsolatban igen említésre méltó, amit — emlékszem — egy holland kereskedőtől hallottam. Az összes színeket hetven fokozatba rendeztette el velem, és ugyanannyi szövetet festetett meg. Ezek közül mindig két-két közelállót vett elő, és mutatta meg a vásárlóknak. A színek különbségét alig lehetett észrevenni. A legelső mégis hófehér volt, a legutolsó pedig fekete. Ennek az ügyes eljárásnak szép utánzása lehetséges bármilyen dolog tárgyalásában. Úgy kell ugyanis mindent kapcsolatba hozni, hogy az egyik végtélekből a másikba szinte átmenet nélkül jussunk el, a közbeeső üröket szinte észre sem véve. Úgy történjék ez, hogy szinte észrevétlenül jussunk el akár a legsötétebb tudatlanságból arra a végső fokra, ami az ember számára lehetséges, a teljes bölcsességre.

12. A Szentháromság párhuzamosságának is nagy hatása van arra, hogy örök fényvel árássa el értelmünket és erőteljesen szilárdítsa meg tudásunkat. A beszéd nem sajátítható el a dolgok és az értelem nélkül, a dolgok nem taníthatók meg az értelemhez szóló beszéd nélkül. Az értelem sem tapasztalja, hogy mással foglalkozhatik, mint a dolgokkal és elgondolásait csak a kimondott beszéd segítségével közölheti. Az így összegyűjtött tudomány szebb lesz és biztosabb, hiszen mindenütt hármas oszloppal van alátámasztva.

13. A fokozás (ez a dolgok, a gondolkozás és a beszéd tanítási és tanulási mesterségének hathatós hadicsele) azt jelenti, hogy az éppen odaérkezettnek ne mutassunk meg egyszerre mindent, hogy ne borítsa el őt a dolgok sokasága és a világosság ne vakítsa el, hanem lassanként, először az általánosabb és még kevésbé fényes dolgokat, majd a különösebbeket és fényesebbeket, végül a legkülönösebbeket és legfinomabbakat. Ennek az eljárásnak a példája maga az égen levő Nap, mely felkeltekor sohasem tárja fel teljes fényességét, hanem előreküldi a hajnalt, majd a szürkületet, végül magát sugarainak fényét. De maga is emelkedik, fényét és melegét lassanként árasztja. Éves mozgása során a mi égboltunkról lassanként lehanyatlík, majd fél év után ismét visszatér.

14. Mindent módszeresen megmagyarázni tehát annyit jelent, mint az összes és mindenegyres dolog, a gondolkodás és a beszéd (1) tagoltságát, (2) sémáit, (3) kölcsönös átmeneteit, (4) párhuzamosságait, (5) végül is kellő fokozatossággal teljes egészében bemutatni.

15. De mivel a dolgokat nem úgy nézzük, mint Ádám a Paradicsomban, mezítelenül, névrendszer nélkül, s nem is az a dolgunk, hogy végre megalkossuk a névrendszert, hanem hogy a dolgok nevét, ahogyan azt már őseink megalkották, alkalmazzuk a dolgokra. Itt bizony sok a zűrzavar, (azért is, mert akkor még nem kutatták ki a dolgok lényegét és mert különböző elnevezések is voltak), nagy a rendszertelenség az azonos jelentésű és rokonértelmű szavak között. Éppen ezért módszerünk hatodik hadicsele (bár sorrendben az első): *Semmit pontatlanul meg nem határozni*, semmilyen zavaros dologról nem beszélni. Így végül is mindenütt világosan látja magát az értelem.

Azon alapigazságok közül, melyeket a tanulás művészetéről mondanak, nyilvánvalóan ez az első. De igaz ez is: *Senki sem tud olyasmit, amit valamilyen módon nem tanult.*

Ebből a következő, a tanulók számára hasznos szabályok és tételek vezet-hetők le:

1. *Tanulj tehát, hogy tudj!* És gyorsan, gyorsan, hogy sokat-sokat tanulhass! Hogy pedig helyesen tudj, helyesen is tanulj!

2. *Bármit tanulsz, komolyan tanuld*, hogy elmondhasd nemcsak azt, hogy tanultál, hanem azt, hogy megtanultad, teljesen megtanultad, tehát tudod is. Fontosabb ugyanis, hogy értelmesnek, járatosnak, bölcsnek mondjanak, mint tanultnak. Nyilvánvaló ez a mesterségeknél, ahol nem az számít, mennyi ideig élt valaki a mesternél, és mennyit tud a munkákról beszélni, hanem azt veszik figyelembe, milyen munkát végez.

3. *Hogy komolyabban tanulj, szeress tanulni!* Ha szívesen csinál valaki valamit, ritkán végzi hiába.

4. *Ha nem tudsz valamit, igyekezz utána járni, akár magad, akár másoktól tudakold meg, de legfőképpen — ha lehet — maguktól a dolgokból tudd meg.*

5. *Ha a megbízható tudást szereted, ne higgy azoknak, akik mutatnak neked valamit, sem saját, valamit ígérő tehetségednek, hanem járj a dolgok után, nézd meg, vizsgálj meg őket, és szemtől szembe lásd, mit vallanak arról, hogy mik, vagy mit fognak tenni, mit viselnek el. Hiába hívod ugyanis segítségül a magad és mások géniuszeit, hogy adjanak neked jóslatot. A dolgokhoz kell hozzácsiholnod tehetség teljes erejét, ha igazi világosságot akarsz gyűjtani. A tüzet nem csiholod ki a kezedből, sem a kézben megdörzsölt acélból, csak a kovakőhöz ütköző acélból. Így a műveltség sem érhető el másként, miut az érzékeknek, az értelemnek, az akaratnak és az erőnek a dolgokhoz való súrlódásával.*

6. *Szoktasd hozzá értelemned (tanítványodat), hogy bármit tesz, azt tegye, a többi dolgot halassza máskorra.* Bármit nézel, hallgatsz, olvasol, bármiről gondolkodol, azt egész emberként tedd. Ne engedd, hogy értelmet elkalandozzék, kényszerítsd ottmaradásra. Ha figyelmetlenül hallgatsz, vagy olvasol, csak az időt vesztegeted el.

7. *Tehetségedet (emlékezetedet, kezedet, nyelvedet) sokszori gyakorlással erősítsd, és fejleszd minél nagyobb teljesítőképességűvé.* A kard, a bárd, a kés is eltompulnak a használatban, más köszörülőre várnak, mint a fára, amit velük hasítanak, hiszen a szerszámok nem élnek. Másként áll a dolog a tehetség eleven élével. Számára mindaz, ami útjába kerül, amin gyakorolhat, olyan, mint az eledel. Minél több dologba hatol be az értelem, annál többre lesz képes még behatolni. Így van ez az emlékezettel is. Minél többet fogad magába, annál többet tud még megragadni. Minél többet dolgozik a kéz és a nyelv, annál többet tud alkotni.

8. *Meg kell ragadni a képességek csiszolásának minden alkalmát.* Ne múltjék el haszon nélkül se a séta, se a reggeli, se az ebéd, se bármilyen dolog komoly, vagy tréfás megtárgyalása. Mindig adózz valamivel képességeidnek!

9. *Hogy pedig képességeidet ne tedd idő előtt tönkre, óvakodj attól, hogy túlságosan sokat fáraszd őket!* A nagyon is megfeszített húr elpattan; kell időt adni a lélegzetvételre és a pihenésre.

10. *Ha bármit kell tanulnod, először érzékeiddel kell azt megközelítened, egészében és részben meg kell vizsgálnod, majd értelemed alkotson róla véleményt, és csak azután kérd ki mások véleményét (főleg csak akkor, ha saját kutatásod révén nem tudsz a dolog végére járni).*

1. *A didaktika a tanítás tudománya.*

2. *Tanítani annyit, mint azt elérni, hogy amit valaki tud, azt a másik is tudja.* Ez szükséges (1) Isten dicsőségére, hogy a nekünk gyűjtött világozságot ne rejtjük véka alá. (2) Szükséges felebarátaink miatt is, hogy ők is eljussanak a világozságra és a fényben járjanak. (3) Szükséges a magunk érdekében is, hogy mi magunk is egyre inkább csiszolódjunk, hiszen aki másokat tanít, magát is fejlesztí.

3. *Ennek a tudománynak az a tökéletes foka, hogy úgy tanítsunk, hogy bármit is tanítunk, azt tökéletesen tanítsuk meg,* vagyis érjük el azt, hogy amit mi tudunk, azt a másik is tudja, és akit tanítunk, az ne csak tanuljon, hanem tudjon is, és az addig számára ismeretlen dologban azután éppen annyira jártas legyen, mint mi.

4. Ezt akkor tudjuk elérni, ha *biztosan, gyorsan és kellemesen* tudunk tanítani. *Biztosan,* azaz, hogy bármit is tanítunk, azt ne lehessen nem tudni. *Gyorsan,* vagyis, hogy bármit tanulnak, az egy csapásra történjék. *Kellemesen,* azaz, hogy ne undorral és unalommal, hanem egyre növekvő érdeklődéssel tanuljanak.

Az első követelmény azért is szükséges, hogy a tudomány valóban tudomány lehessen, ne vélekedés, vagy ámtás. A második azért, mert sokat kell nekünk az életben tanulnunk és tudnunk, és tudjunk ennek meg is felelni. A harmadik azért, hogy a mi önmagától lusta értelmünk ne riadjon vissza a munkától, hanem csábítsa inkább, mint valami élvezetre.

5. *Milyen úton lehet ezt elérni? Válaszom: három állandó eszköze van annak, hogy a lelkekbe be lehessen csepegtetni a bölcsességet, ezek: a példák, a szabályok és az utánzás,* vagyis az alkalmazás és gyakorlás. Ha ezeket helyesen tudja valaki tanítás közben felhasználni, lehetetlen, hogy tanítványa ne tanuljon meg mindent *biztosan, gyorsan és kellemesen.*

6. *Oktass engem, milyen ez a három eszköz és mire valók? Válaszom: a PÉLDA* az, amire a másikat meg akarod tanítani, akár dolog, akár cselekvés, vagy bármi. Természetesen, ha valamit tanítás céljából bemutatunk, akkor, ha olyasmi, ami látható, először szemléltetjük, — ha hallható, meghallgattatjuk —, ha ízelhető, megízleltetjük. Végül megnevezzük a dolgot, és elmondjuk, amit róla tudni kell.

7. A SZABÁLY maga a bemutatott dolog példájának a magyarázata, t. i. hogy mi az, mi a célja, honnan van, hogyan jött vagy jöjjön létre.

8. Az UTÁNZÁS, vagy *gyakorlás* az az eljárás, amikor a tanuló azt, amit a tanító megmutatott és elmagyarázott, vagy a tanuló jelenlétében tett, lassanként ugyanúgy bemutatja, magyarázza és teszi. A tanító figyel; ha valamin megakad, segíti; ha téved, kijavítja, és próbálkozását mindaddig irányítja, míg biztonságosan nem sikerül.

Ha ezt a három eszközt így állandóan alkalmazzuk, hozzásegítenek ahhoz, hogy minden nehézséget leküzdjünk, elkerüljük a kedvetlenséget, és mindig biztos sikert érjünk el. A tehetőség ugyanis magától keresi a maga élelmét: *a dolgok tudását,* akár a szem, vagy a fül, vagy más érzék az ő tárgyait. Ha bármilyen munkába kezdő tehetségnek a tárgy nyújtásával élbe megyünk, fáklyát tartva világítunk, és lépéseit irányítva megóvjuk az elbukástól, az sértetlenül tud haladni és bárhová el tud jutni, ahová csak akarjuk. Az élbe menés: a PÉLDÁK megmutatása; a fáklyával való világítás: a SZABÁLYOK segítségével való felvilágosítás; a lépések irányítása, a tévedésektől való megóvás, vagy azok kijavítása az UTÁNZÁS. Erről a három dologról azonban bővebben is kell beszélni.

9. A PÉLDA vagy magának az élő dolognak a bemutatása, melyet látással, vagy más érzékkel ismerhetünk meg, vagy valamilyen ábrázolás szemléltetése, ha magát a dolgot nem tudjuk megszerezni.

Pl. ha a tanulóval az elefántot akarjuk megismertetni, vagy úgy oldjuk meg, hogy életben lássa, vagy mutassuk be a képét, vagy rajzoljuk le valahogyan.

10. A példát megvilágító fáklya, vagyis a SZABÁLY a bemutatott dolgokhoz fűződő magyarázat lesz, amelyből kiemelkedik az egész dolognak és egyes részeinek a meghatározása, a tagolása és az összehasonlítása.

A meghatározás világosság, mivel ha a dolgot már meggondolásnak kitettük, már szemléltettük, már jellemző vonásainak kiemelésével képet adtunk róla, világosan bevésődik az értelemben. — A tagolás is világosság, hiszen a felosztatlan dolog zavaros, a zavaros pedig homályos és kellemtelen. *Tanítani nem más, mint tagolni.* Jól jegyezzük meg, hogy ami zavarosnak látszott, az világosan megkülönböztethető legyen. Innen származik az a mondás: „*Aki jól tud megkülönböztetni, az jól tanít.*” — Az összehasonlítás is fényt derít a dolgokra, hiszen gyakran más útján lesz világos, nyilvánvaló valami, ami önmagában nem érthető, mint ahogyan a megméréndőről alkalmas mérték használata után azonnal kiderül, mennyi és milyen.

11. A GYAKORLÁS az utánczás próbálgatása, melyet biztatással, irányítással, javítással juttatunk el egészen a nem hibázás biztonságáig. Mivel ugyanis az a tudás jele, ha valaki tanítani tud, a tanuló sem hiszi el addig, hogy megtanult és tud valamit, míg nem tudja mindazt bemutatni, amit neki bemutatnak, nem tudja megmagyarázni azt, amit neki megmagyaráztak és nem tudja megtenni azt, amit szeme láttára megtettek. Csak magából a cselekvésből látszik meg, hogy valaki tud valamit, képes valamire.

12. Ennek a három eszköznek, (a példának, a szabálynak és a gyakorlásnak) a segítségével lehet általában mindenkibe minden tudást biztosan, gyorsan és kellemesen belecsepegtetni, ha valaki jól tudja alkalmazni a tanulókkal szemben ezt a három eszközt.

Akár egy tanulóval van szó, akár tízről, akár százról, akár ezerről, csak arra kell ügyelni, hogy mindenki láthasson, hallhasson, teheszen mindent. Ennek a módszernek az a jellemző vonása és jó tulajdonsága, hogy a tömeg nem nehezíti meg a munkát, sőt a példa és a versengés révén a tanulók még egymást buzdítják, sürgetik, fejlesztik, a szabad szellem jótéteménye révén megközelítik a műveltség legmagasabb fokát. Csak arra kell ügyelni, hogy ugyanabban az időben valamennyi tanuló ugyanazzal a feladattal foglalkozzék, valamennyien figyeljenek, valamennyien figyelmesen végezzenek mindent. Jól kell azonban ismerni a hadicseleket az említett három eszköz használatában, hogy biztosan, gyorsan és kellemesen haladjon előre minden. Így most már eljutunk a cselekvés módjaihoz.

13. *Biztosan és tartós eredménnyel* az fog tanítani e három eszköz felhasználásával, aki arra ügyel, hogy ezeket a) teljesen, b) rendben, c) hathatósan használja fel.

14. *Teljesen az fogja felhasználni, aki sohasem mulasztja el sem a példákat, sem a szabályokat, sem a gyakorlást*, vagyis az, aki minden dolognak egészéről és részéről is nyújt példát, aki teljes magyarázatot ad és teljes gyakorlatot alkalmaz.

Nem lehet ugyanis eléggé megérteni valamit, még kevésbé biztosan megtartani, ha csak példát nyújtottunk tájékoztatás nélkül, vagy csak magyarázatot példa nélkül, és ha nem erősítettük

meg gyakorlással és gyakorlati felhasználással a tanultakat. Magukra a dolgokra vonatkozóan pedig, ha teljesen megtanítjuk mindazt, ami a dologra tartozik, feltárul az értelem számára az igazság, nem marad lehetőség a kételkedés, vagy az ellentmondás számára. A kételkedés, sőt maga a tévedés is a megértés valamilyen hiányából fakad, nem tudja ugyanis az értelem összefüggésbe hozni mindazt, amik a dologban összetartoznak. A hiba vagy valamilyen rész hiányából fakad, vagy egy olyan kedvezőtlen helyzetből, mely nem tár fel valamit, vagy abból, hogy a kapcsolatok nem jók, nem fogják át eléggé a dolgot. Ahol azonban szembetűnik, hogy megvan, a helyén van, a kellő kapcsolatban van minden, ahhoz nem férhet kétely, még kevésbé lehetséges ott a tévedés.

15. *A rendet az fogja felhasználni, aki mindig előrebozsátja a példát, (a megtett vagy a megteendő dolgot), és ahhoz fűzi a magyarázatot, (miért és hogyan történt vagy történjék), végül pedig megtanítja a minden oldalról kellően áttekinített és megmagyarázott dolog utánzását.*

Mindezek egyenkénti alkalmazásában is meg kell tartani a rendet. Ugyanis, amint a példán bemutattuk és magyarázzuk először az egészet, majd fontosabb részeit, aztán a kevésbé, végül a legkevésbé fontosakat, úgy lesz majd képes bármely értelem mindent felfogni. Az utánzásban azonban az ellenkező sorrendet kell betartani; t. i. úgy, hogy a legegyszerűbb dolgok helyes kifejezésén kell kezdenünk, majd az összetettebbeket megpróbálva jussunk el a leginkább összetettre (magára az egészre).

16. *Hathatósan az fogja alkalmazni ezeket az eszközöket, aki (minden érzéket a kellő figyelemre serkentve) kellő időt enged a példa megszemlélésére és addig nem hagyja abba a dolgok magyarázatát, míg nyilvánvaló nem lesz, hogy mindenki és minden egyes tanuló meg nem értett mindent és mindenegyest. Ezt a nyomban folyamatosan csatlakozó ellenőrzés mutatja meg. Végül állandó gyakorlással kell az utánzást sürgetni, míg maguk a tények nem mutatják, hogy mindent megfelelően hajtának végre a tanulók.*

Ha valaki maga is alaposan mutatja be a dolgokat és okaikat, az igazság úgy fog behatolni az érzékekbe, az értelembe, a nyelvekbe, a kezekbe, mint amikor fényt viszünk be egy homályos helyre, az betölt minden szögletet, és minél fényesebb, annál nagyobb a hatása. Mi is akkor mutatjuk meg, hogy teljesen értjük a dolgot, ha elérjük azt, hogy a tanuló ne legyen képes azt meg nem érteni.

17. *Különösen hozzájárul a tudás tartósságához, ha érzékelhető dolgok bemutatásakor az érzékek kellőképpen telítődnek a szemléltetett dolgokkal, az értelmi dolgoknál jól feltárják a dolgok okait, az isteni dolgokban pedig kellőképpen hangsúlyozzák az isteni tekintélyt. Egyébként, aki a színek, a hangok, az ízek különbségét magyarázva csak szavakkal dolgozik, és nem mutatja be megkülönböztetés céljából a szemnek a színeket, a fülnek a hangokat, a szájpadrásnak az ízket, az élet-telenül tanít és megfosztja tanítványát a tudás biztonságától. Aki pedig a dolgok megértését akarja belecsepegtetni, hogy a tanuló pontosan, világosan, határozottan lássa, mi az a dolog, miért van, mi által alkalmas célja betöltésére, milyen alakú, vagy milyennek kell lennie, honnan származik, anélkül, hogy megmagyarázná a dolgok okát, célját, alakját, anyagát, hatását, az ne reméljen komoly előrehaladást a tanulótól. Hiszen az okok megértése nélkül semmi sem világos az értelembe, semmi sem marad meg az emlékezetben, semmi sem vezethet biztos és tartós tudásra. Azonkívül: aki nem tudja megokolni tudását, az úgy szól, mint az állat, vagy úgy szól a másikkhoz, mint az állathoz, a legkevésbé sem emberként viselkedik, és a legkevésbé sem alakítja az embert. Mivel az ember értelemmel teli élőlény, mint CICERO mondja, állandóan értelemmel kell táplálni; ha nem tudjuk ezzel jóllakatni, akkor lesóványodik, és elgyengül. De mi be*

akarjuk tölteni világozással és az igazság csiráival kívánjuk őt hizlalni. Végül: aki az isteni dolgokat más tekintély alapján tanítja, nem az istenié, az nem ISTEN-NEK, hanem magának, és másoknak, azaz a hiúságnak szerez tanítványokat.

18. *A tudás gyorsasága a tények, a szavak és a cselekedetek rövidségében rejlik.*

19. *A tények akkor lesznek rövidek, ha ügyelünk arra, hogy (1) ne mindent tanítsunk meg, hanem csak az alapvető dolgokat, (2) ha nem külön-külön tanítunk meg mindent, hanem, amit lehet, csoportosan, (3) ha semmit sem tanítunk teljesen újként, melynek teljesen új alapokat is kell vetni, hanem mindent úgy, mint ami a már korábban ismertekből származik. Állandóan gondolnia kell arra a jó tanítónak, hogy ne sokat tanítson, hanem maradandó dolgokat, hiszen a kevesebbet könnyebb (1) megérteni, (2) emlékezetben tartani, (3) gyakorolni, mint a sokat. Innen származik SENECA mondása: „Ha a bölcsesség szabálya kevés, de jól felhasználható, többet ér, mint a több, ami nincs a kezünk ügyében.” Végül is tudomásul kell vennünk ezt az összefoglalást: Mint mások tanítói, ne tegyünk, ne mondjunk, ne tegyünk kötelességévé másoknak, ne követeljünk mindent, amire csak képesek, hanem csak azt, ami valóban szükséges.*

Egy példával világítom meg a dolgot. Aki barátját keresi egy nagy városban, és nem tudja, hol lakik, annak végig kell futnia a tereket, a piacokat, a házakat, sok olyan embert kell látnia és megszólítania, akiket nem is keres, hogy talán egyik vagy másik útmutatással szolgálhat barátjáról, akit keres. Aki azonban jól ismert barátjához vezet valakit, akinek jól tudja lakóhelyét is, annak nincs szüksége szaladgálásra, késlekedésre, biztos úton vezetheti őt. Így a gondolkodó ember is, míg gondolkodás közben vadász-szenvedéllyel keresi a hasznos dolgokat, semmit sem hagy kipróbálatlanul. (nem azért, mert minden hasznos, hanem azért, hogy ne mellőzzön valamit, ami hasznos lehet); de ha a már egyszer megtaláltat tanítja, csak azt tanítsa, ne keverjen közéjük oda nem tartozó dolgokat, ne is említsen ilyeneket.

20. *Akkor lesz valaki takarékos a szavakkal, ha nem használ többet ahhoz, amit kevéssel is ki lehet fejezni. Továbbá akkor, ha nem ismételi meg akár azonos, akár más szavakkal olyasmit, amit már egyszer elmondott. Ha valamit egy szóval ki lehet fejezni, miért kellene kettőt használnunk? Ugyanígy, ha valamilyen gondolat egy mondatban elmondható, mi célja lenne a bőbeszédűségnek? Ami felesleges, az ügyis hiábavaló. A bölcs emberhez az méltó, hogy semmit se tegyen feleslegesen. Innen ez a mondás: A bölcs ember beszéde rövid. De ami felesleges, az nemcsak hiábavaló, hanem hibás és csúnya is. Ha valamit ugyanazokkal a szavakkal fejezel ki, az tautológia. Ha pedig más szavakkal fejezed ki ugyanazt, úgy látszik, hogy az előzőtől eltérő dolgot tanítasz, megzavarod a hallgatók elgondolását.*

21. *Az eljárás rövidsége abban rejlik, hogy nem kezdjük előbből a tanítást, mint ahonnan szükséges, a dolgokat már ismeretekkel magyarázzuk meg, hogy az értelem hamarosan megnyíljék előttük, nem időzünk sokáig az érzékekkel, értelemmel, cselekvéssel már magunkévá tett tényeknél, hanem hamarosan áttérünk másokra. Alig kapunk ugyanis annyira műveletlen hallgatókat, hogy azoknak semmi fogalmuk se legyen arról a dologról, amit meg akarunk magyarázni. Tehát, ha valamiben hiányt érzünk, csak annak betöltésére térjünk ki, a tudomány fényével csak azt világítsuk meg, melyben — úgy látszik — felvilágosításra szorul a tanítandó. Ekkor is, a már korábban megértettek segítségével történjék ez, hogy ne legyen sok munkára szükség. Pl. az egyedi dolog a maga általános elvéből, a hasonló a hozzá hasonló segítségével érthető meg könnyen. Pl. azt, hogy az élőlények belső szerveiben kövek keletkeznek, kevés szóval meg lehet olyan valakinek magyarázni, aki megérti, hogyan keletkeznek a kőzetek a föld mélyében.*

22. *A tevékenység megrövidítésének fő lehetősége az lesz, hogy egy dolognál sem időzzünk hosszabban, mint szükséges, hanem az egyik elvégzése után rögtön áttérünk a másikra.*

Hihetetlen, milyen gyorsan lehet az ügyes-bajos dolgok elintézésében előre haladni, ha szüntelenül haladunk, és nem engedünk télen időtöltést. Tudom, vannak esetek, ahol el kell időzni a dolgoknál, de ezeket különféleképpen kell beszorítani. Ez azonban már nem a didaktikára, hanem a szónoklás művészetére tartozik.

23. *Nincs szükség arra, hogy egy dolognál hosszasan elidőzzünk, ha előbb általánosságban elmondjuk, mit akarunk bemutatni, elbeszélni, tenni, azután mutatjuk be, beszéljük el és tesszük egyiket a másik után, felhasználva (ahol szükséges) a törvényes átmenetet, vagy ha valamit kihagyunk, a visszatérést.*

Előfordul ugyanis, hogy eltérünk a fő feladattól, vagy a dolgok természetes sorrendjétől és gondoskodni kell arról, hogy ez ne legyen túlságos, hogy se a magunk, se a hallgató értelmét ne vezessük oda nem tartozó dolgokra, és ne feledkezzünk meg kitűzött célunkról. *Alapos tudatlanság, ha nem tudunk oda visszatérni, ahonnan ki kellett volna indulnunk, és a legbiztosabb út a tévedések útvesztőjébe, ezért kell ezt a tanítónak mindig elkerülnie.*

24. *A tanulmány kellemessé tételéhez mindig hozzájárul az áttekinthetőség; ennek is három fajtája: a dolgoké, a szavaké és a cselekedeteké. Aki röviden és alaposan tanít, az már emiatt is kedves és kellemes a becsületes, az igazi műveltség után sóvárgó tehetségeknek. Ismerni kell azonban a kellemesség néhány sajátos hadicselét is.*

25. *Megszerzi a dolgok áttekinthetőségét, ha mindenütt megmagyarázzuk a dolgok tagoltságát, fokozatosságát, párhuzamosságát.*

26. *A tagolás azt kívánja, hogy miként minden dolog (mint a beszéd és a gondolkodás is), mesterségesen bizonyos részekből van összetéve, ezt a mesterséges összetételt mindenütt nyilvánvalóan mutassuk meg.*

Ugyanígy azt, ahogyan az egész nagyobb részekből, a nagyobbak kisebbekből, azok pedig a legkisebbekből vannak összetéve, látás útján ismerjük meg a tanulókat. Ezt mindenütt meglátni nagy gyönyörűséget szerez, újból felkelteni a figyelmet, biztossá és az egész életre gyümölcsözővé teszi a dolgok tudását. Az egész emberi tevékenység bölcsessége ugyanis abban rejlik, hogy megértsük, mi miből van összetéve. Nem lehet, hogy ezt ne értse meg valaki, aki megtanulta azt, hogy minden dologban, beszédben, gondolkodásban pontosan figyelje meg a valóságos tagoltságot. Így egész életére a bölcsesség felbecsülhetetlen kincsét szerzi meg magának.

27. *A fokozatosság azt kívánja, hogy mindig és mindenütt a legelsőktől kezdve a középsőkön keresztül haladjunk a legutolsó felé, azaz a legegyszerűbbektől az összetetteken keresztül az egészig. Igen kellemes lesz az is, hogy a dolgokat és az eljárásokat így, fokozatosságuk szerint rendezve mutassuk be a tehetségeknek és ugyancsak fokozatos gyakorlás útján barátkoztassuk meg őket mindennel. De hasznára válik ez a műveltség maradandóságának is.*

28. *A párhuzamosság is fokozza a kellemességet, ha gondot fordítunk arra, hogy mindenütt meglássák tanítványaink: azonosak a dolgok, a gondolkodás és a beszéd okai, és megtanulják a hasonlókból a hasonlót, a különbözőkből a különbözőt, az ellentétesből az ellentétet megérteni, elmondani és tenni.*

29. *A szavak akkor lesznek kellemesek, ha jól érthetőek, könnyen visszaadják a dolgok értelmét és értelmük elgondolását ugyanúgy vésik be más lelkébe, nem másként. Mint ahogyan az a jó tükör, mely a dolog képét minden szempontból*

visszaadja, úgy a beszéd is, mely az értelem elgondolásait úgy tolmácsolja, mint ahogyan onnan kiindultak. A tökéletlenség ismérve világos: értelmünket nem tudjuk másnak olyan világosan feltárni, hogy elgondolásunkat habozás, nehézség, kifáradás nélkül megértsek. Innen van QUINTILIANUSnak az a mondása: „Minél tudósabb valaki, annál inkább törekszik arra, hogy mindaz, amit elmond, könnyen érthető és világos legyen.”

30. Az eljárások kellemessége a rend *azonosságából* és bölcs *változatosságából* következik mindazon segítség *állandó felhasználásával*, amennyi csak lehetséges.

31. *A dolgok rendjét* akkor fogjuk megőrizni, ha — bármit is akarunk tanítani — *mindig a példákat bocsátjuk előre, a szabályokat pedig mindig ezekhez csatoljuk*, (hogy jobban megértessük a példákat), majd *utánoztatjuk* a megfigyelt és megértett példákat, *sőt a pontos utánzásban mi magunk adunk példát*. Így lesz a tanuló mindig tisztában a dolgokkal, így lesz mentes a tévedésektől, a megrekedéstől és az unalomtól.

32. *A módszerek változatosságát* akkor *alkalmazzuk*, ha hol analitikust, hol szintetikus, hol szünkretikus használunk, esetleg mind a hármat. Így, miután egyiket sem mellőzzük, nem kelhetnek unalmat.

A változatosság ugyanis gyönyörködtet. Pl. ha logikát akarunk tanítani, ezt megtehetjük analitikus módszerrel, a logikai tudomány legfőbb meghatározásából kiindulva, és így tovább, vagy szintetikus úton, részekre bontva, amint egyik a másikra támaszkodik, vagy szünkretikusan, az értelem működését a nyelvvel vetve össze, azaz a logikát a grammatikával, mint ahogyan mi tettük a Triertiushban. Minderütt lesznek, akiknek lelkét gyönyörködteti, ha hozzáértéssel tanítjuk a dolgot.

33. *A segítség állandó felhasználása* azt jelenti, hogy ne tiltsd el a tudományban és eljárásaiban még bizonytalan tanulót bármilyen segítség felhasználásától, hanem engedd meg, hogy felhasználja ezeket mindaddig, amíg erejében már jobban bízva magától el nem veti őket.

A dolgot példával világítom meg. A kétéves, jární próbáló gyerekek, ha még nem elég erős hozzá, járókát szoktunk adni; ebben biztosan áll és jár, azaz hozzászokik, hogy lábán álljon és azok váltakozó használatával jusson előre. Mindezt addig teszi, amíg járása megerősödven, nem kívánja elhagyni a járókát és nem akar magától, szabadon jární. Miért ne engedjük meg ugyanezt más, bármilyen dologban kezdőnek? Miért kényszerítjük a grammatika kezdő tanuló-ját arra, hogy míg a névszók deklinálását és az igék konjugálását tanulja, gyötörje magát az esetek, a személyek, az idők és módok szakkifejezéseinek elméjébe vésésével, és azzal, hogy emlékezetből deklináljon és konjugáljon? Engedjük meg neki, kérem, hadd használja az ő járókáját, a deklinációk és a konjugációk mintapéldáját, hogy ezeket nézve ragozza az általunk kiválasztott névszokat és igéket, míg gyakorlatot szerezve maga is elveti, hogy a példáktól függjön, mint ahogyan a kisgyerek is szívesen hagyja el felszólítás nélkül is a járókát, ha lépései megerősödtek.

34. Ha a didaktikának ezt a néhány szabályát *rendben megtartjuk, minden iskola játszóhellyé lehet*, vagyis a tanítás és a tanulás minden feladata játékként és tréfaként hajtható végre, akár az *értelem* kell felvilágosítani, akár hathatósan kell valamilyen irányba terelni az *akaratot*, akár az elhatározott dolgok végrehajtására kell megerősíteni az eddigihez képest az *erőt* és a *képességet*.

AZ ISKOLÁKRÓL ÁLTALÁBAN

azaz arról, hogy milyen helyeken kell iskolát nyitni, miért szükséges ez, melyek ennek lehetőségei és milyen ennek könnyű megvalósítási módja (ha ésszerűen intézzük a dolgokat)

1. Mint ahogyan az egész világ iskola a teljes emberi nem számára az idők kezdetétől egészen a végéig, éppúgy iskola az egyes ember számára egész élete a bölcsőtől a sírig. Már nem elég SENECÁVAL azt mondanunk: „*Egyik életkor sem késői ahhoz, hogy tanuljunk!*”, inkább azt kell mondanunk: *Életünk minden korzaka alkalmas a tanulásra: nincs külön vége az emberi életnek és a tanulásnak.* Sőt: sem a halál, sem a világ nem szabja meg az emberi élet végét. Minden megszületett embernek el kell jutnia ezeken túl az öröklét valóságába, mintegy az égi akadémiára. Mindaz, ami ezt megelőzi, út és előkészület, gyakorló műhely, alsófokú iskola.

2. Éppen ezért úgy kell beosztani az egész élet minden időszakát és feladatait, hogy minden ember elmondhassa: *élete végére valóban megjárta életútját, és előkészült eljövendő életére.* Mint ahogyan Isten bölcsessége úgy rendezte el a világ minden dolgát, hogy — ha megtartjuk a rendet — minden eléri a maga célját, így életünk is elegendő arra, hogy elvégezzük mindazt, amiért a világra küldetünk — ha ugyan helyesen ismerjük fel célunkat, és jól használjuk fel hozzá az eszközöket. Az időnek és az életnek egyes részeit akkor használjuk fel termékenyen, ha semmit sem hagyunk belőlük haszontalanul elmúlni, és mindig a jobbat választjuk a rosszabb helyett. Most azonban legtöbbször céltalanul vergődünk, és több gondot okoznak nekünk a hiábavaló dolgok, mint amennyit a komolyak jelentenének, ha megtartanánk a rendet. Állandó örvényben forgunk, és elvesszítjük az élet értékeit. Erről kell leszoktatni az embereket, a helyes dolgokat pedig céljuk felé irányítani. Ezért kell mindenkit tanítani.

3. Ilyen célt szolgálnak elsősorban a *vallással kapcsolatos tudományok.* Ezekkel azért kell mindenkinek foglalkoznia, hogy Isten mindenki iránt kegyes legyen életében és halálában egyaránt. Ugyanígy szükséges az *életbölcesség tudománya,* hogy mindenki elkerülhesse az életben előforduló káros tévedéseket, továbbá a *becsületes erkölcsökre oktató tudomány,* mely általános gyógyírja az emberek egymás közötti érintkezésének. Fontosak még az élet tisztességes fenntartásához szükséges *mesterségek és tudományok: a betűk ismerete, az olvasás és az írás,* hiszen előfordulhatnak olyan helyzetek, hogy valaki nem is szólhat másként, csak a betűk segítségével, nem hallgathat meg mást, csak írása elolvasása útján. Ilyen helyzetek előfordulhatnak szegénysorsú embereknél is, és a betűk használatának ismerete nem olyan nehéz, hogy azt bármely ember el ne sajátíthatná, még olyanok is, akik munkára és mesterségek űzésére vannak kényszerítve. Az említett súlyos helyzeteken kívül a napi gyakorlatban is van ennek az ismeretnek haszna az egész élet folyamán. Gondoskodni kell tehát arról, hogy ezentúl mindenki tanulja meg, és tudja is a hetűvetést.

4. Minden nemzetben tanuljon meg tehát mindenki mindent. Ennek nem állhat semmiféle akadály, vagy nehézség az útjába, ha figyelembe vesszük a dolgok Istentől megszabott rendjének határait és megtartjuk törvényeit. A bölcs Teremtő ugyanis megkülönböztette képességét a többi élőlénytől, (meg tudta neki adni a végtelenhez való hasonlóságot még akkor is, ha a végtelenséget nem is adhatta meg), megadta neki a hasonlóságot egyrészt részletekben: *a tehetséget, az ésszt, a nyelveit, a kezet stb.,* másrészt fokozatokban (ezeket életkoroknak hívjuk): *a kisgyermek-kort, a gyermekkort, a serdülő- és az ifjúkort, a férfikort és az öregséget.*

Ha ezeket nem vesszük figyelembe, elmúlik az élet ideje, és ebből kétszeres kár származik. Az első az életkorokkal van kapcsolatban: amit meg lehetne tanulni a kisgyermek-, vagy a gyermekkorban, azt végül is a serdülőkorban kell megtanulni, vagy amit a serdülő- vagy ifjúkorban, az a férfi- vagy az öregkorra marad. Mindez addig halasztódik, míg a végső teendőkre

már nem marad idő, vagy el kell sietni mindent, azaz rosszul végezni el. *A második kár: az alkalmas, azaz a cselekvésre legalkalmasabb helyzet elmulasztása.* Ha az egyik életkor alkalmas valamilyen dolog elvégzésére, nem lesz rá alkalmas a következő, még kevésbé a harmadik. Erre példákat is hozok fel. A gyermek bizonyos mértékig könnyen tanulja a nyelvet, a serdülő, vagy az ifjú már nehezebben, de a legnehezebben az, akimár férfivá érett, sőt nem is tanulja meg eléggé. Így van ez más dolgokkal is. Tehát: mint ahogyan a bölcsesség alapja az, hogy okosan osszuk be az időt, ugyanígy tökéletes bölcsesség lesz, ha életünk egész idejét okosan használjuk fel.

5. *Könnyen el lehet érni, hogy egész életünk iskola legyen.* Szabjuk meg minden életkornak azt, amit tennie kell, és aminek megtételére alkalmas, és akkor az egész életre meglesz, mit tanuljunk, mit tegyünk, mit használjunk fel, honnan gyűjtsük össze életünk gyümölcseit. Mint a napnak és az évnek megvannak a kisebb részei és azoknak sajátos feladatai, ugyanígy az egész életnek is. *A kisgyermek- és a gyermekkort összehasonlíthatjuk a reggellel és a tavasszal, a serdülő- és az ifjúkort a délelőttel és a nyárral, a férfikort a délutánnal és az ősszel, az öregkort az estével és a téllel.* Miként a természet a dolgaival tavasszal, nyáron, ősszel és télen is foglalatoskodva mindig tevékenykedik, sohasem télen, úgy a mi életünk is — helyes irányítás mellett — minden életkor összes részében és fokozatában foglalkoztatható, meg is kívánja ezt, és jót is tesz neki a tevékenység.

6. *Miképpen az emberi élet egész tartama (mely a test, a szellem és a lélek alakítására szolgál) hét korszakra oszlik, ezek közül az első a fogamzás és a kialakulás az anya méhében, a második a születés és a csecsemőkori, a harmadik a gyermekkor, a negyedik a serdülőkori, az ötödik az ifjúkori, a hatodik a férfikori, a hetedik az öregkor, melyet a halál fejez be — úgy hét fokozatát alkothatjuk meg az ember számára lépcsőzetesen elvégzendő iskoláknak is, vagyis:*

- ISKOLÁJÁT
- I. A SZÜLETÉSNEK, hasonlóan az év kezdetéhez, a január hónaphoz,
 - II. A CSECSEMŐ- vagy KISGYERMEKKORNAK, hasonlóan a februárhoz és a márciushoz, melyek kifakasztják a csírákat,
 - III. A GYERMEKKORNAK, mely az áprilishoz hasonlóan virágokkal ékesíti a növényeket,
 - IV. A SERDÜLŐKORNAK, mely a májushoz hasonlóan kezdi létrehozni az összes gyümölcsöt,
 - V. AZ IFJÚKORNAK, mely a júniusnak megfelelően megérleli a gyümölcsöket és a gabonát és ledobja az éretleneket,
 - VI. A FÉRFIKORNAK, mely hasonlít a július, az augusztus, a szeptember, az október és a november hónapokra, melyek minden gyümölcsöt összegyűjtenek és így az elkövetkező tél számára dolgoznak,
 - VII. AZ ÖREGKORNAK, mely a decemberhez hasonlít, mely bezárja az év körforgását és mindent felél.

7. *Az első iskola helye mindenhol lesz, ahol emberek születnek, a másodiké minden háznál, a harmadiké minden faluban, a negyediké minden kisvárosban, az ötödiké minden országban és tartományban, a hatodiké az egész világon, a hetediké mindenütt, ahol élni akaró emberek vannak.* Az első kettőt magánjellegű iskolának nevezhetjük, ezeknek gondja ugyanis csak a szülőkre hárul. A közbeeső három iskola

közösségi jellegű, a gyülekezet és a hatóság nyilvános felügyelete alatt áll. Az utolsó kettő személyes jellegű: Istenre és az illetőre magára van rábízva, hogy saját szerencséjének kovácsaként mit kell és mit tud tenni életének ebben a két korszakában.

8. Különösen kell szólni (itt, előljáróban) a nyilvános iskolákról. I. Melyek ezek? Hol és mikor kell őket felállítani? II. Ez lehetséges. III. Mégpedig olyan könnyed és kellemes módszerrel, hogy ne terhes kényszer-munkahelyek legyenek, hanem a tehetségek kedves játszóhelyei.

9. Nyilvános iskoláknak hívom azokat a gyülekezeteket, amelyekben az egész falu, kisváros, vagy tartomány ifjúsága derek férfiak (vagy nők) felügyelete mellett csoportosan gyakorolja az írást-olvasást, a tudományokat, a becsületes erkölcsöket és az igaz vallásosságot, hogy mindezeket el is sajátítsák, és hogy megfelelő legyen mindenütt a művelt emberekben való gyarapodás. Hogy mindez érthetőbb legyen, alaposabban is meg kell magyarázni.

10. Az egész falunak, városnak, tartománynak az ifjúságát említettem, hogy bárhol is él valamilyen családi közösség, mindenütt értsék meg, hogy az ifjúságnak ilyen közös nevelőintézményét kell létrehozni. Ennek a tanácsomnak igen mélyreható okai vannak.

Először az, hogy a szülők maguk nem alkalmasak arra, hogy a helyes eljárásra ügyeljenek, sokan közülük nem is képesek rá, hiszen nem eléggé műveltek, mások helytelen érzéseik miatt nem is akarnak, gazdagok és kényesek, mások munkájuk miatt képtelenek rá, sokat dolgoznak. Ezért, hogy senki se maradjon elhanyagoltan, műveletlenül, közösségi feladatként kell gondoskodni nyilvános iskolák felállításával arról, hogy mindenkinek joga és kötelessége legyen oda gyermekeit elküldeni, sőt még kényszerítsenek is erre mindenkit. Továbbá az, hogy sokakat együtt tanítanak, nemcsak a munka összefogását biztosítja, hanem mind a tanítókat, mind a tanulókat szorgosabb munkára is készíteti, gyorsabb és maradandóbb eredményt biztosít (az állandó példaképek és a kölcsönös versengés következtében).

Végül: amilyen okok miatt az ISTEN az egyházi gyülekezeteket, az emberi bölcsesség pedig az állami testületeket létrehozta, ugyanazok érvényesek itt is, mintegy az egyházi és az állami szervezet előiskoláiban. Vagyis azért kell ezeket létrehozni, hogy mindenki hozzácsokjék az egyházi és a világi közösségekben való működéshez, a kölcsönös egyetértéshez, ahhoz, hogy a közösség javát szolgáló törvények hatalma alatt éljen. Bizonyos tehát, hogy a nyilvános iskolákat, mint a gazdasági élet segítőt, az egyház és az állam alapjait, mindenütt fel kell állítani.

11. Arról pedig, hogy igen tiszteletre méltó férfiakra és asszonyokra bizzák a felügyeletet, a következőt mondom: helyeslem, ha a) nem akármiket a köznépből bíznak meg ezzel a dologgal, hanem a legválogatottabbakat; b) ha nem fiatalokra bizzák, akik még saját maguk irányításában sem jártasak, hanem megállapodott korú, erkölcsökben fedhetetlen személyekre; c) a tanulók is nemük szerint tisztelességgel elkülönítve legyenek. Hogyan tovább?

12. Először a betűk ismeretét említem, hiszen egyetemlegesen mindenkit meg kell tanítani írni és olvasni. Hozzáteszem az életben szükséges készségeket; hiszen semmiképpen sem szabad megengednünk, hogy az ifjúság olyan dolgokkal foglalkozzék az iskolákban, melyet később nem tud felhasználni. Inkább olyanokkal kell foglalkoznia, melyek alapul szolgálnak az élet ügyes-bajos dolgainak intézéséhez.

Magunkévá tesszük azt a szép kijelentést, melyet CICERO tesz a szónokok előzetes képzésével kapcsolatban. (De oratore, II. könyv.) „Az előzetes gyakorlás ne legyen olyan, mint a számitóknál, akik olyan lándzsákat forgatnak a csata előtt, melyeket aztán a csatában nem használnak, hanem olyan gondolatokkal foglalkozzanak, melyekkel nemcsak gyakorlatozni, de küzdeni is tudnak majd”. Így a tanulóifjúság is olyan gyakorlatokkal játsszék, melyeket aztán, az iskolát elhagyva, komolyan is fel tud használni.

13. *A közösség érdekében nyíltan kell arra is figyelmeztetni, hogy nyilvánosan kell az ifjúságot a tisztas erkölcsökre nevelni.* Mint ahogyan semmi sem könnyebb, mint a gyermekek erkölceit a tömegben megrontani, (mikor egyesek vagy a velük született hajlamból kifolyólag rosszak, vagy otthon, a helytelen nevelés következtében lettek ilyenek, és már a másokkal való érintkezés során rontják el a többi), úgy semmi sincs jobb hatással a jó erkölcsök kialakítására, mint ha arról gondoskodunk, hogy a nyilvánosság fényében, az erények állandó példájának hatására gyulladjanak meg a rejtett lángocskák és erősödjenek az állandó vetélkedés során. Teljes erővel azon kell lenni, hogy minden nyilvános iskola erényeket csiszoló közös műhely legyen. Ne tanulja el az ifjúság korábban a bűnöket, hanem ismerné őket (kemény munka ugyanis a megszokottól eltántorítani valakit), hanem tegye magáévá lassanként az erényes magatartást, hogy az iskolát elhagyva elforduljon a bűnöktől. Amint a PLATÓNNAI nevelkedett fiúról megírják, hogy amikor hazatérve apját teljes torokból hahotázni hallotta, rosszállását fejezte ki, és azt mondta: *ilyesmit Platónnál sohasem tapasztalt.* Még ha otthon, az anyai iskolában rá is ragad a gyermekre néhány hiba (a szülők járatlansága vagy hanyagsága folytán), alaposan kell arról gondoskodni, hogy ezekről itt, a közösségben leszokjanak. Mire való ugyanis a fürdő, ha nem arra, hogy a piszkot lemosassuk? Mire való az iskola, ha nem szoktat le a bűnökről (a lélek piszkáról)?

14. *A vallásosságra is nyilvánosan kell oktatni az ifjúságot,* hiszen ez egész oktatásunknak, egész életünknek a lelke, és ugyancsak *tanútható, azaz példák, szabályok, utánczás révén oktatható és elsajátítható,* ha a Szentlélek együttműködik a mi hűséges és alázatos igyekezetünkkel.

15. Az ifjúság *csoportos* nevelését kettős értelemben használom. Nemcsak az ifjúság csoportjait értem rajta, vagyis azt, hogy az iskolába beadott összes tanulót azonos gondoskodással szeressük és neveljük, hanem a tudományok csoportjait is, melyekben gyakorolniuk kell magukat. Így, közösségben ugyanis több tudományt lehet agyukba csepegtetni, jobb erkölcsöket lehet beléjük nevelni, több tévelygést lehet (az idők folyamán) megszüntetni. Hatékonyabbá lehet a munkát tenni, gazdaságosabbá a költségeket, ha nem egyesek, hanem valamennyi számára fogadunk tanítókat azért, hogy mindenkit avassanak be minden szükséges tudásba.

Így elérjük, hogy minden nyilvános iskola legyen először is *gyógyintézet,* hogy ott megtanuljanak élni és erőssé válni, másodsor *tornacsarnok,* hogy ott megszokják az egész életen át hasznos gyorsaság és erő gyakorlását, harmadszor *fényforrás,* hogy valamennyiök értelmét beragyogja a tudomány világossága, negyedszer *szónoki iskola,* hogy valamennyien kiképezzék magukat a nyelv és a beszéd ismerete felhasználásában, ötödször *munkahely,* hogy senki ne élhessen az iskolában (és később az életben sem) úgy, mint a tücsök a mezőn, tétlen ciripelgetéssel töltve az időt, hanem úgy, mint a hangyák bolyukban, mindig dolgozan, hatodsor *az erények műhelye,* hogy az iskola minden tanulója kiesizolódjék minden erényre, hetedszer *a közösségi élet példaképe,* hogy, mint egy kis államban, mindenki elsajátítsa az engedelmeskedést, vagy alkalmasszerűen az élen állást, hogy már gyermekkoruktól szokjanak hozzá ahhoz, hogy uralkodjanak a dolgokon, sajátmagukon és másokon (hiszen talán úgy hozza a sors, hogy néhánynak másokat is kell irányítani); nyolcadszor legyen minden nyilvános iskola mintegy *jelképes egyházi gyülekezet,* hogy ott az élükre rendelt lelkipásztor, lelkiismeretük őrzője, beavassa valamennyiöket Isten ismeretébe és tiszteletébe azzal, hogy nemcsak vasárnap, hanem minden nap részesüljenek hitoktatásban, hallgassanak meg (életkoruknak megfelelő) rövid egyházi beszédeket, vegyenek részt különböző ismeretekben való oktatásban, és részesüljenek lelki vigaszban.

16. Legyen szó utoljára a gyakorlásról, hiszen minden nyilvános iskolában inkább *a példákat és a gyakorlatot* kell felhasználnunk, *a gyorsabb és hatásosabb módszert,* mint *a parancsokat, a hosszadalmasabb és a nehezkesebb eljárásmodot.*

Csodálatos, ahogyan HOORNBECKIUS ír CLENARDUS alapján arról a módszerről, amellyel a mohamedánok tanítják iskoláikban az arab nyelvet.

Azt mondja, az a szokás náluk, hogy a legelső évektől kezdve szóról szóra megtanulják a Koránt, emlékeztükbe vésik azt a könyvet, melyet nem is értenek meg. Nincs is könyv egyik iskolában sem, a tanító emlékeztéből mondja és írja a fatáblára a szöveget, melyet a tanuló emlékeztébe vés. Másnap ismét más leckét írnak, míg egy vagy két év folyamán meg nem tanulják az egész Koránt. Sokkal több olyan embert találni, akik így jegyezték meg a Koránt, mint amennyinek megvan otthon a könyv. Ime, a gyakorlás révén szívükbe vésik a tanításokat, nem lapokra.

17. Végül érintsük a célt is, amiért mindenütt fel kell ilyen nyilvános iskolákat állítani. Ti. azért, hogy *mindenütt gyarapodjék a művelt emberek száma*. Ha ugyanis az emberek műveletlenül nőnek fel, úgy fejlődnek, mint az erdei fák, bokrok, a csalán és a tövis. Ha azt akarjuk, hogy úgy fejlődjenek, mint a gyümölcsfák, gondosan kell őket ültetni, öntözni, nyesni. *Azoknál a népeknél, amelyek felhasználják az irodalmat és az iskolákat, a gyerekek is többet tanulnak, tudnak, és értenek, mint máshol az öregek* — írja valaki. Ha ez igaz, akkor azon kell lennünk, hogy minden népnél kerüljenek ki a felállított iskolákból olyanok, akik tanulnak, tudnak, értik a dolgokat. Akkor érijük el azt, amit kívánunk.

18. Nincs alapja annak, hogy valaki ezt az ellenvetést tegye: *vannak nyilvános iskoláink és mégsem látjuk hasznukat*. Figyelembe kell ugyanis venni azokat az okokat, amelyek miatt ez a helyzet. Jelenlegi iskoláink ugyanis az előző nevelés során elrontott tanulókat kapnak, akiknek az esetében először a rosszról való leszoktatás, majd a jóra való rászoktatás kettős munkát jelent, és bizony zavaros, terheset, sőt nemegyszer hiábavalót is. Másodszer: nem adják át teljesen az iskoláknak a tanulókat, csak bizonyos órákra. Ebből származik az, hogy a megszokotthoz naponta visszatérve megfertőződnek és továbbra is vonakodnak a jobbtól. Harmadszor: főleg azért, mert a tanítók — mivel a tehetségek jobb módszerrel való táplálásának alapelvei ismeretlenek — zsémbeskedéssel, veréssel, kemény módszerekkel idegenítik el maguktól és az iskolától a tanulókat.

Egészen más helyzetet teremt azonban az, amit most tanácsolunk. a) Meg lehet előzni az erkölcsök és a lelkek romlását a helyes nevelés idejében való megkezdésével. b) Ha a tanulók bölcs, tisztességes és szorgalmas emberekkel élnek együtt, akkor csak bölcs, tisztességes, jámbor dolgokat szabad látniok, hallaniok, cselekedniök. c) Mindezt nem keserves úton, nem kényszerrel kell elérni, hanem kellemes és kedves gyakorlatokkal és együttműködéssel, mint az majd a következő VII. és VIII. fejezetből kiviláglik.

19. Meg lehet és meg is szokták ezen a helyen kérdezni: *a nemesi származású gyermekek összekeveredhetnek-e az iskolákban a nem nemesiakkal?* Válaszom: mind a két álláspont híveinek megvannak az érveik. Azokat, akik majd vezetők lesznek, nem szabad összekeverni a néppel, ahogyan ez Dávid példájából lát-szik, aki átadta fiát, Salamont, Nátánnak, hogy az elkülönítve nevelje. De ebben a példában bizonytalan, voltak-e olyan nyilvános iskoláik, amelyenket mi aján-lunk. Inkább az bizonyos, hogy nem voltak. Úgy gondolom, meg kellene fon-tolni, nem kezdődhetik-e éppen ezzel, a közös iskolázással, annak a jóslatnak a megvalósulása, mely szerint az oroszlanok az ökrökkel egy szénán élnek majd, és az oroszlanökölök a borjakkal együtt legelnek? (Izaiás II. 6: 7.)

20. *Azt tanácsoljuk, nyissanak mindenütt nyilvános iskolákat*, hiszen mindenütt születnek emberek és nevelésre van szükség ahhoz, hogy a természetadta aján-dékok a lehetőségből ható erővé váljanak. *Csak lehessen is mindenütt*, mondhatja

valaki. Talán nem mindenütt lehet olyan embereket találni, akik alkalmasak mások nevelésére, vagy nem mindenütt vannak meg az eltartásukhoz szükséges eszközök, vagy más lényeges tartozékok? Válaszom: lényegesen szükségesek az iskola számára: *a tanítók, a tanulók és a jó könyvek*, melyekből a tanítók átáramoltatják a tanulókkba a műveltséget, a jó erkölcsöket és a vallásosságot. Kívánatos eszközök az *épületek*, ahol összegyűlhetnek, a *javadalmak*, melyekből a tanítók létfenntartását biztosítják, és végül olyan *előjárók*, akik az iskola tekintélyét biztosítják és a munkát szorgalmazzák. Mindezek nem hiányozhatnak semmiféle olyan helyen, ahol emberek a szokásos módon laknak.

21. *Mindenhol, ahol emberek születnek a világra, vannak tanulók.* Ahogyan a születés útján a világra jövünk, ugyanúgy iskolába is kerülünk. Miképpen épületeket lehet emelni mindenütt, ahol építőanyag: kövek, fa, vályog van, ugyanúgy nincs hiány az iskola anyagában: az ifjúságban. Nagyon is lehetséges tehát mindenütt az iskolák felállítására.

22. *Mindenütt vannak az emberek között olyanok, akik korban, tudományban, gyakorlatiasságban és még másban is felülmúlják a többieket, nem lehet tehát tanítóknak sem hiány.* Tanítani ugyanis nem más, mint példával és szóval irányítani a tanulni akarókat. Ha van, aki így az élen jár, már van iskola, és előre fog haladni az oktatás éppen úgy, mint amikor a mester hozzáfog a fa és a habarcs elrendezéséhez, akkor már előre is halad az építkezés.

23. *Ahol már vannak tanítók és tanulók, ott nem hiányozhatnak a könyvek sem, t. i. az isteni könyvek.* Mindenkinek ugyanis mindig és mindenütt a szeme előtt van a teremtményeknek a nagy könyve: *a világ*; csak tanuljanak meg olvasni belőle. Mindenkinek van sajátmagában is egy kisebb könyve: *saját értelme* a veleszületett ismeretekkel, a veleszületett, cselekvésre késztető-ösztönökkel, mely állandóan egyre jobban kitér, csak tanulja meg mindenki irányítani is. Minden nép megszerezheti Istennek az isteni kinyilatkoztatást tartalmazó harmadik könyvét is, mert minden nyelvre le van már fordítva, vagy lefordítható. Más jó könyvek sem hiányozhatnak, ha megvan az igyekezet megszerzésükre.

24. Végül, ahogy sehol sem hiányoznak olyanok, akik családjuk eltartása érdekében nyájuk pásztorait is eltartják (gulyást, vagy kanászt, vagy juhászt, egyet, vagy többet is), *nem hiányozhatnak olyanok sem, akik eltartják gyermekeik kicsiny nyájának őrzését, egyet, vagy többet.* Észszerű dolog ez, hiszen nagyobb gondot kell fordítani az emberi sarjadékokra, mint a barmokra, és azért is, mert az állatokból szerzett jövedelem elkölthető az emberekre, hogy a nem eszes dolog szolgáljon az eszesnek, a testi táplálék pedig az emberi lélek táplálására is.

25. Ha valaki még ezek után is nehézségeket képzel el, teljes igazsággal lehet állítani, hogy *könnyebb lesz így minden, mint a jelenlegi művelődés esetében, mely csak egyesek érdekeit szolgálja, és a többiekét elhanyagolja.* a) Könnyebb ugyanis az egész ifjúság egy nevelőjét eltartani, mint (a mostani állapotnak megfelelően) sok magántanítót. b) Könnyebben tanít egy tanító sok tanulót együtt, mint egyeseket külön-külön. (Kérdezd meg a katonai parancsnoktól, hogy egyenként akarja-e az újoncokat a csatamezőre kivezetni és a fegyverekkel gyakorlatoztatni, vagy csapatban? Bizonyára az utóbbit fogja választani, hiszen könnyebb is úgy a dolga, és sokkal nagyobb eredménnyel is jár.) c) Könnyebben tanulnak meg a tanulók csoportban mindent, mint külön-külön, a versengés következtében. Mint a költő mondja: „*Akkor fut ki gyorsan a kinyitott zárkából az izmos ló, ha vannak olyan társai, amelyeket elhagyhat, és olyanok is, amelyeket követhet.*”

26. Megkönnyítheti még a dolgot, ha a nyilvános iskola számára olyan helyet választunk ki, hogy oda könnyen gyűlhessen össze az ifjúság. Ilyen t. i. a városok

közepe, ha lehetséges, a templom közelében, mintegy az egyház szent helyeként. Legyen az iskola, ha lehetséges, kellemes helyen, kertben, vagy fák árnyékában, gyepes helyen, vagy képekkel díszített helyen. Legyen olyan befogadóképességű, amennyi az ifjúság sokasága, és legyen hely minden egyes osztály számára külön. Vegyék figyelembe az időt is; vagy legyenek együtt állandóan egy helyen, vagy legalább naponta, hogy a jövés-menésben ne legyen alkalom a rendbontásra, vagy legalábbis a felesleges időtöltésre és a megtanultak elfelejtésére.

27. *Megkönnyíti a munkát a minden dologban megtartott rend is*, t. i. az, hogy az egész iskola olyan legyen, mint a *lánc*, melyben minden karika a másikba kapcsolódva biztosítja az egész összetartást. Legyen olyan, mint az *óra*, melyben minden fogaskerék úgy kapcsolódik a másikba, hogy egynek a mozgása következtében a többi is mozog szépen és harmonikusan. Minden iskolának meglesznek a maga keretei, mikor kezdődjék, és mikor fejeződjék be, és közbeeső határai, melyeken keresztül kezdetétől a végéig működjék. Nem lényegtelen, hogy mikor kezdődjék és végződjenek, az kell t. i., hogy *minden nyilvános iskola és osztály működésének folyamata az évhez legyen hasonló*: miképpen az év kezdete és vége természetszerűen telre esik, úgy az iskola és az osztályok kezdése is akkor legyen, ne máskor.

Elsősorban azért legyen ez így, hogy harmóniában legyen minden mindennel. Továbbá azért, mert ilyenkor kevésbé húzódnak vissza az emberek a közügyektől, mint máskor. Végül azért, mert az emberek lelki világa is összeszedettebb télen, mint tavasszal (hogy a nyárról és az őszi-ről ne is beszéljünk), hiszen maga a levegő zord állapota is tömöríti az erőt minden élő szervezetben. (A Gergely napi ünnepséget, melyet sok iskola megtart, át kell tenni télre.)

28. *Az iskola kellemességének legfőbb biztosítója a teljesen gyakorlati és szívélyes módszer lesz, hogy ennek következtében az iskola valóban játszóhely, azaz az életre való kedves előkészület lesz.* Ez akkor valósul meg, ha az élet minden tevékenysége a gyermekhez illő formában folyik le, nemcsak olyan céllal, hogy megértsék a dolgokat, hanem úgy, hogy örömeik is legyen bennük.

Használjuk ezt fel olyan dolgokhoz, amelyekben egyébként nem gyönyörködnek ez az életkor. Ha a tanulók majd elhagyják az iskolát, és az élet ügyes-bajos dolgait intézik, ne tűnjék ez úgy fel nekik, hogy teljesen új dolgokkal kerülnek szembe, hanem komolyabb dolgokhoz alkalmazandó új és kellemes feladatokat lássanak bennük. Ennek a célnak az érdekében jó lesz úgy rendezni a dolgokat, hogy minden iskola legyen mintegy (1) egy *kis gazdaság*, mely bővelkedik az étellel kapcsolatos gyakorlatokban; (2) egy *kis állam*, mely a törzs és a polgárok decuriáira van felosztva, melynek megvannak a konzuljai, prétorai, megvan a szenátusa, bíróságai, mindegyik a helyes rend példájával teljesen; (3) egy *kis gyülekezet*, mely bővelkedik az Isten dicséretében és a szent gyakorlatokban. Legyen egy szóval az iskola olyan, mint egy *kis Paradicsom*, bővelkedjék a gyönyörűségben, kellemes sétákban, látványokban, beszélgetésekben, részben előre meg nem szabott időben, tetszés szerint, részben megtervezettekben, hogy azokon elmélkedjenek, legyen lehetőség meg tárgyalandó kérdések megválaszolására, levelek megírására, színpadi játékokra, hogy a tanulók így megszerezzék maguknak a szabad szólás művészetét. Ha ez így lesz, megérdemli az iskola ezt a mondást: *Az igazi iskola tiszta játék.*

29. Végül, hogy mindezek egyszeri helyes megszervezés után rendben fenn is maradjanak, szükség lesz arra, hogy az iskola élére (az osztálytanítókon és a rektoron kívül) *kurátorokat, vizitátorokat*, azaz ún. *iskolairányítókat* állítsanak, a város vezetői, a lelkipásztorok vagy a polgárok sorából kiválasztott férfiakat.

Ahhoz, hogy ezek ügyeljenek a dolgok szükséges folyására, nem mindig lényeges, hogy nagyon tanultak legyenek, hanem inkább igen jámborak, komolyak, bőlesek, hogy észre tudják és akarják venni az eltéréseket, és vissza tudják ezeket vezetni hivatalos tekintélyükkel és szelid szigorúsággal a rend útjára.

30. Hozzáteszem még, hogy ezeket az iskolákat minden bölcsességre oktatóknak mondják, és legyenek is azok. Foglaljanak magukba fokozatosan minden ismeretet: *I. az érzékieket, II. az értelmieket, és III. a lelkieket* (azaz: a fizikaiakat, a metafizikaiakat és a fizika felett állókat). Egyiket se tárgyalják elkülönítve, hanem egymáshoz kapcsolódóan az élet hét emberi korszakán keresztül, az alapközből és az egyszerű ismeretekből kiindulva, magasabb és szélesebb fokozatokon keresztül egészen a csúcspig, ahonnan már az eget lehet megközelíteni. Nem is lesz nehéz, sőt nagyon is könnyű, az ilyen minden bölcsességre oktató iskola, még nehezen megszerezhető könyvtárra, tanítókra és módszerre sem lesz szükség. *Könyvtára* lesz először is mindenkinek saját maga, másodsor az őt körülvevő teremtmények, harmadsor a Biblia, melyet az általános bölcsesség minden tanulójának állandóan a keze ügyében kell tartania. *Tanítója* lesz először ismét mindenki saját magának, másodsor Isten minden teremtménye, ha értelmesen figyelik meg őket, harmadsor Isten lelke, ha mindig alázatosan segítségül hívjuk. *A módszer* végül mindig azonos lesz, és pedig egyszerű és könnyű. Mindig az elméletből kell kiindulni, abból rátérni a gyakorlatra és eljutni a felhasználásig.

A GYERMEKKOR ISKOLÁJA,

azaz az ifjúság gondos és bölcs neveléséről hattól tizenkét éves korig.

Minden dologban a megelőzők jelentik a következők számára a kezdetet és vetik meg az alapot. A későbbiek nem járulékosan csatlakoznak a korábbiakhoz, hanem rájuk épülnek úgy, hogy függenek is tőlük és támaszkodnak is rájuk. Ha az épületnek nem jó alapot vetünk, vagy nem jól vetjük meg, nem állhat fenn a rá emelt építmény sem szilárdan, sem sokáig, sem biztosan. Mindig ingadozni fog, mindig összedűléssel fog fenyegetni, és ez idővel be is fog következni, ha csak meg nem támasztjuk új, járulékos oszlopokkal.

Hogy tehát mindaz, amit a kisebb és nagyobb gyermekek mozgatni, látni, hallani, beszélni, tapintani kezdenek, alapul szolgálhasson, melyre az egész élet minden elkövetkező dolgát építhessük, nekünk kell gondoskodnunk arról, hogy helyesen vessük meg ezeket az alapokat. Az előző fejezetben a kisgyermekkel kezdtük, akik még nem tudják értelmüket használni. Számukra életkoruknak megfelelően nyitjuk meg az iskolát, ti. akkor, amikor a kisgyermekkorból kilépve a gyermekkorba kerülnek. Ebben az iskolában meg kell tanítani mindazt, amit később majd a serdülők iskolájában is tanulnak, de rövidebben, egyszerűbben és inkább hétköznapi módon.

Megállapításom tehát: *A gyermekek új emberkévé, leendő utódai azoknak, akikből most a világ (az állam, a gyülekezet, az iskolák) áll.*

1. *Emberek?* Tehát emberségre kell őket nevelni.

2. *Gyermekek?* Tehát gyermekekhez illő módon, korukhoz illően.

3. *Leendő férfiak?* Hogy ilyenekké váljanak, olyan dolgok segítségével kell őket nevelni, melyek hasznukra lesznek férfikorukban.

4. *Mivel a férfikor az öregséggel, az öregség pedig a halállal végződik, a halál pedig a feltámadással folytatódik,* úgy kell őket nevelni, hogy ezen az életen keresztül szerencsésen eljussanak a következő életre.

5. És mivel *a halál bizonyos, de órája bizonytalan,* haladék nélkül kell őket nevelni.

6. *Mivel az életkor egyes fokozatait érik csak el,* fokozatosan kell őket nevelni.

7. Mivel a gyermekkor gyengesége miatt még nem bírja a mesterek munkáját, könnyebb munkára kell a gyermekkor idejét felhasználni, mintegy a későbbi, komoly feladatok előkészületeként.

8. Tehát olyan munkákra kell a gyermekkort felhasználni, melyekre a gyermekek már koruknál fogva képesek.

9. Fel kell tehát használni a betűvetésre, a nyelvekre és a könnyebb tudományokra, melyek játékok az emberi tehetség számára, és szép előzetes gyakorlatot jelentenek az egész életre.

10. Mindezeket pedig komolyan kell venni, mert az élet, melyre felkészülnek, nem játék, hanem komoly dolog. Ne gondoljuk, hogy a gyermekek nem képesek komoly dolgokat komolyan venni, ha a maguk módján is. Helyesen mondja ERASMUS: A műveltség megszerzésére többet ér egy év a gyermekkorban, mint tíz akkor, amikor a más gondokkal elfoglalt szellem már megmerevedett a tanuláshoz.

Mivel a gyermekek új emberkéik, és a dolgokban még járulatlank, ebben a fiatal korban még hűségesebb és gondosabb tanítókra van szükségük. Úgy van ez, mint ahogyan az épületnek jó alap szükséges, jól kell megrajzolni egy kép fő vonalait, mert aszerint alakul minden, ahogyan alapjait megvetettük. A legelső osztály tanítója bölcsébb legyen a többiéknél, nagyobb fizetéssel is kell alkalmazni, mint a többi osztály tanítóját.

Ennek az iskolának az legyen a célja, hogy a test, az érzékek és az értelem gyorsaságát kialakítsa. Azaz

1. Fejlessze a mozgatószervek használatát, sőt a szemét is, hogy gyorsan olvassa a betűket, a nyelvé is, hogy az elolvasottakat gyorsan mondja ki, sőt a kezét is, hogy gyorsan írjon és rajzoljon.

2. Telítse az összes érzékeket (a külsőket és belső érzékeként a képzeletet és az emlékezetet) az élübük táruol dolgokkal, hogy megismerjék a dolgokat az egész világon, bárhol is vannak, ugyanazokat.

3. Indítsa meg az értelem használatát a tudományok (számтан, zene stb.) alap-elemeivel, a bölcsesség kezdeteivel (illedelemes magatartás) és a vallásosság alapjaival.

Jegyezzük meg a következőket:

1. Az érzékszervek gondozásával kapcsolatban. A külvilágról tudósító érzékszervek gyakorlása úgy folytatódjék, hogy a nagyobb gondot a szellemi képességek gyakoroltatására fordítsuk. Ti. arra, hogy a tanulók szokják meg távolabbi dolgokra is kiterjeszteni a figyelmüket, és pontosabban megfigyelni a dolgokat, alaposabban felfogni, elképzelni, megkülönböztetni, emlékezetükbe élesebben hívésni őket. Az előre haladó idő sürgeti most már a természetet, ne várjuk meg, míg az agy megkérgesedik, és nehezebben fogja fel az elébe táruló dolgokat. Helyesen jegyzi meg valaki: *Amit gyerekkorunktól fogva tanulunk, az nemcsak gyorsabban, hanem alaposabban is vésődik belénk.*

2. Ami a művészeteket és a tudományokat illeti. A megtanítandó művészetek és tudományok közül legfontosabbnak a matematikát tartjuk, mely a számok, a mértékek, a súlyok közötti különbséget mutatja. Azt tanácsoljuk, hogy ezt már kezdettől ismertessük meg az ifjúsággal, hiszen a gyermek értelmét nem haladja meg az, amit helyesen ismertetünk meg vele, (ez ugyanis lefesthető és szemlél-tethető), sőt kiválóan élesíti és hangolja az értelmet minden más tudományra.

Meg kell ismertetnünk a matematika keretében 1) az érzéki világ törvényeit, a még szinte kitanítható alapelveket tárgyalva, hogy bizonyosságuk és bizonyításuk kézzelfogható legyen.

2) Ismertessük meg az értelem használata céljaira szolgáló kulcsot és ajtót az előforduló számítások

sokasága, az önmagától kóbor képzelet lekötése, a megadott feladatokra való rögzítése érdekében. 3) Meg kell ismertetnünk az alapjait az egész tudománynak, melynek minden titka a számok, a mértékek, súlyok arányaiban rejtőzik. Innen, a mennyiségeknek ebből a tudományából alakult ki ennek a tudománynak a sajátos neve, hiszen „mathema” „disciplínát”, megszerzett tudást jelent. A gyermekek igen jól fogják fel ezt a tudományt, ha helyesen ismertetjük meg vele őket. Adj a gyermeknek kezébe vonalzó, körzőt, mérleget, a számoknak és a mértékeknek ábrázolásait — érdekes dolgokat fogsz tapasztalni!

A célunk elérésére vezető eszköz a hat osztály lesz, melynek mindnek megvan a maga feladata, ezt fogja tartalmazni könyve is. Az osztályok és a könyvek pedig a következők lesznek:

I. *Bevezetés a belük ismeretébe.*

II. *Az érzékelhető dolgok világa.* (Megvilágító).

III. *Gyermeki erkölcstan*, melyet az érzéki világból és az emberi természet elemzéséből vezetünk le.

IV. *A bibliai történetek kivonata.*

V. *A Biblia lényege*, mely magába foglalja a legegyszerűbb összefoglalását annak, amit hinnünk, remélnünk és tennünk kell.

VI. *Gyermekeknek való Szfinksz.* (Észélesítő).

1. Az ennek az iskolának szóló valamennyi könyvet úgy kell összeállítani, hogy a) előkészítsék azoknak az útját, akik klasszikus tanulmányokat fognak majd folytatni; de az élet világosságát nyújtsák azoknak is, akik majd mesterseget tanulnak. b) Akár végigjárja valaki ezeket az alsófokú osztályokat, akár nem, legyen meg a fokozatának megfelelő eredmény, hiszen olvasni tudnak már (az első osztálytól kezdve). c) Ha valaki nem is találna nyilvános iskolát, magánúton bárki megtaníthatja olvasni, és akkor már magától juthat el a többi ismeretre.

2. Ez akkor következik majd be, ha valamennyi és mindenegyik könyv a) általános lesz, vagyis mindent tartalmaz. b) Ha a könyvek módszerek lesznek, vagyis maguktól fokozatosan fejlesztik az értelmet. c) Ha képek, ábrázolások és más kellemessé tevő dolgok segítik majd a munkát. d) A könyvek a kertművelésből kapják a nevüket, mint pl. *Palántás*, *Veteményes*, *Violaágy*, *Rózsáskert*, *Zöldellő Liget*, *Paradicsomkert*, és mindenegyik példányon legyen megfelelő kép is, pl. a gyökereké, a magvetőé, a violáé, a rózsáké, a zöldellő ligeté, a *Paradicsomkerté*, és tartalmuk is igazodjék a címekhez.

Így pl. 1) a *Palántás* tartalmazza az ábécét, a szótagolást, a szójegyzéket, a számokat, a rövidebb imákat; 2) a *Veteményes* minden tudománynak a rövid kivonatát, vagyis az általános bölcsességnak az alaptörvényeit; 3) a *Violaágy* ezeknek a bővebb és teljesebb kivonatát; 4) a *Rózsáskert* a világ ismertetését (gyakorlati dolgokkal együtt), vagyis a természeti ismereteket, 5) a *Zöldellő Liget* az emberi értelem ismertetését, a tudományokra és az erkölcsökre vonatkozókat, 6) a *Paradicsomkert* a Szentírás ismertetését, rövid tartalmát (a belőle folyó gyakorlati ismeretekkel), a hitet, a reményt és a szeretetet. Ezeknek a követelményeknek az az értelme, hogy a) ezek a címek ragadják meg a gyermekeket és csináljanak nagyobb kedvet a munkához; b) hogy érthetőbbé váljék fokozatosságuk és nyilvánvaló legyen, mit kell nyújtaniok.*

4. *Kevés könyv legyen.* Ha a világot meg kell szabadítani a könyvek áradatától, ezt már az alapoknál meg kell kezdenünk. Ha pedig a világot az isteni könyvtár segítségével kell irányítanunk, ezt is az alapoktól fogva kell megkezdenünk.

5. Legyen a könyvekben a feladatok olyan tömege, hogy kényelmesen foglalkoztathassa az egész gyermekkort, ne maradjon belőle idő hiábavaló és rossz dolgokra.

* Nincs 3. pont az eredeti szövegben.

6. *Válogatott* (a Szentírásból vagy máshonnan merített), és népszerűen megfogalmazott igazságokból álljanak ezek a könyvek. Igen hasznosnak tartjuk ugyanis, ha már kis koruktól fogva megtanulnának a gyermekek bölcs gondolatokat, akár ezeréveseket is. Egyetértett ezzel AISZKHINÉSZ is, hiszen az ő szavai: „*Úgy gondolom, a teljes gyermekkoron át kell tanulni a költők gondolatait ahhoz, hogy a férfikorban fel is tudják majd használni őket.*” Hasonló nézeteket vall SZÜRAKIDÉSZ is. (c. 39.)

De milyen gondolatokat kell megtanulni? Hogy számszerűen is lássuk a dolgot: 1) merítsünk ezret a Szentírásból; 2) a természetre vonatkozó szép mondásokból százat; 3) a himnuszokból és zoltárokból fele-fele arányban ezret; 4) az erkölcsi életre vonatkozó szólásokat és versikéket stb. Szép lenne, ha mindezeket nemcsak egy halmazban nyújtanánk, hanem valamilyen rendszerbe szednénk, a) valamilyen értelmes összefüggésbe, esetleg párbeszédbe, vagy szövegbe, vagy b) abécé szerinti sorrendbe, szinte mutatóként úgy, hogy a szójegyzék kezdete legyen. c) Járulhatna hozzájuk egy kis nyelvtani rész is, hogy a gyermekek megtanulják utánozni is ezeket a szólásokat.

7. Végül: ezek a tanítás céljait szolgáló könyvek (éppenúgy, mint minden más mesterséges eszköz) ne a láb szerepét töltsék be számunkra, hanem mankó-két, melyek a megteendő lépéseket biztosítják és irányítják, de ha a láb megerősödött, eldobják őket. Tehetségünknek, értelmünknek, akaratumknak, kezünknek, nyelvünknek is van szüksége irányításra, de arra kell törekednünk, hogy ne állandóan, és az irányítást úgy kell felhasználnunk, hogy rövidesen elvethessük azt.

Az eljárás módja. Kellemes módszerre van szükség, hogy minden játékosnak tünjék fel. Kell azonban, hogy a tanulók maguk lássanak, olvassanak, tegyenek mindent, és maguk is használják fel ismereteiket. Kell, hogy hagyjuk őket mindent 1) látni, hallani, érinteni, 2) kimondani, olvasni, írni, 3) festeni, tenni, 4) saját használatukra alkalmazni.

15. Mivel minden ismeret alapja a matematika, minden számításunk gyökere a számlálás, a hossz- és a súlymérés, (az ember és az állat közötti különbséget is abban látják egyesek, hogy az állat nem tud számolni), el kell érni azt, hogy az alsófokú iskolákban is tárgyaljuk általánosságban a számtant, a mértant és a statikát.

Ennek indokai:

1. Mindhárom mindenki számára szükséges az ésszerű élethez. Miképpen a betűk ismerete nélkül nem ismerhetik meg az irodalmat, sőt még egy könyvet sem tudnak elolvasni, így nem lehet a számok, mértékek, súlyok ismerete nélkül a világ titkaiba sem behatolni, hiszen abban mindent számok, mértékek, súlyok szerint alkotott meg az isteni művészet. A dolgok tagozódását sem lehet jobban másként vizsgálni.

2. Ezek az ismeretek a tehetség köszörűkövei, a bölcsesség kulcsai és a velük való foglalkozás igen tiszteletre méltó.

3. Ezek az ismeretek kellemesek a gyermekkor számára, melyet olyasmivel kell foglalkoztatnunk, ami örömet szerez neki.

4. Ezek az ismeretek az egész élet folyamán hasznosak

17. Mindazt, amit a gyermekek megtanulnak, véssék is jól emlékezetükbe. Ez az életkor nem érzi a fáradalmat, hiszen a tanulás nem is okozza ezt neki. Mivel a gyermek érdeklődő, könnyen behatol mindenbe, mivel esze még friss, könnyen

megragad benne a tudás. Egy év alatt sokat fogad magába (akár egy teljes idegen nyelvet). Ebben az életkorban gyűjtse tehát magának a tudás kincsét.

18. A gyermekkori oktatáshoz kell még számítani a szomszédos népek nyelvének elsajátítását is. Megtanulhatják ezeket a gyermekek akár otthon, a nyelvet ismerő szolgáltól, vagy tanítóktól, vagy pedig ezt a nyelvet használó emberek között élve. Ilyen szomszédokra 10—11 éves, vagy 12—13 éves korban lehet rábízni a gyermekeket, még olyan áron is, hogy ezzel, mint külön tanulmánnyal, megszakítjuk a gyermekkori, vagy serdülőkori iskolázást, megfontolva, hogy a gyermekkor a legalkalmasabb az idegen nyelvek elsajátítására, mert

1. a nyelvük még mozgékonyabb és könnyebben áll még rá a szokatlanabb és keményebb hangokra is, mint később;

2. emlékezetük — amelyre pedig éppen a nyelveknél nagy szükség van — ekkor a legfőkélyesebb;

3. a gyermekekkel velük született a fecsegés ösztöne, ez pedig elősegíti a nyelvtanulást;

4. a reális ismeretekre, melyek az ítélőképességen alapulnak, még nem alkalmasak a gyermeki egyéniségek. Mit csináljanak tehát? Nem tethetnek okosabbat, főleg azért, mert megvan a módszerünk, hogy a nyelvtanulás gyorsabban haladjon. Mindig ismert anyag segítségével tanulunk, így a gyermek értelme nem a dolgokkal küzd, hanem ezek ismeretétől támogatva csak a szavakat kell elsajátítania.

Könnyű módszer. Az anyanyelvükön megtanult könyveket kell olyan nyelven megírva, szóról szóra egyezően, a kezükbe adni, amelyeknek elsajátításába belefogtak. Ebből az fog következni, hogy

I. könnyen megértik, hiszen értelmüknek nem kell a dolgokba behatolnia (mert ezeket már ismerik), hanem figyelmüket a szavakra és a mondatokra fordíthatják;

II. ismétlik a dolgokat, így azokat még világosabban megértik;

III. annál jobban készül fel értelmük a magasabb tanulmányokra.

19. *Használjunk fel mindenféle zenét!*

1. Mindennek harmonikusnak kell lennie, de nyilvánvalóan leginkább ennek. 2. Szolgálja a tisztességes felüdülést. 3. Foglalkozzunk vele Isten dicsősége kedvéért, hadd versengjen mindenki Dávid művészetében.

I. Általános szabály. A gyermekkor iskolájában mindenkivel egyenlően kell bánni; ne vegyük tekintetbe, ki lesz nemes, ki szegény, ki mesterember, ki kereskedő, ki paraszt, ki államférfi, és ki alattvaló, hiszen olyan dolgokat tanítunk, amelyek mindenkinek hasznára vannak; olyanféleképpen járunk el, mint ahogyan az anya méhében alakul ki minden embernek minden tagja. Hintsük el tehát az általános bölcsesség magvait az egész Krisztustól megszentelt ifjúság lelkében — akár a felsőbb (latin) iskolába fognak továbblépni, mintegy előre belekóstolva minden tudományba, akár mesterséget fognak tanulni, és nemzeti nyelven fognak olvasni meg emberi beszédet hallgatni. Elsősorban azonban arra törekedjenek, hogy Isten igéjét olvassák és hallgassák...

A SERDÜLŐK ISKOLÁJA

a nyelvek és a tudományok gimnáziuma, tárháza főként a latin nyelvnek, más tudományoknak és ismeretköröknek, valamint az erkölcsnek és a jámborságnak

Már a gyermekkel kapcsolatban megállapítottuk, mit jelent, ha valaki műveletlen, vagy művelt, mi a különbség a kettő között. A kisgyermekkor és a gyer-

mekkor iskolájában már megadtuk az alapokat ahhoz, amelyenné a serdülőkét kívánjuk kialakítani.

Ha természeti, vagy művészeti képpel kell megvilágítani a dolgot, kényelmes *palotához* hasonlíthatjuk az ember értelmét; a kisgyermeké bizony még homályos, a gyermeké fehér, kicsiny és zavaros képekkel teli, a lassan már művelődő viszont világosabb és szebb képekkel díszes. Vagy, ha úgy tetszik, a művelten ember értelme olyan, mint a *fővénnyel teli mező*, még egy fűszál se sarjad rajta, a művelté viszont olyan, mint a szépen megművelt kert, mely a szemnek és a szaglásnak kellemes virágokat terem.

Minden embernek és a közjónak egyaránt érdeke tehát, hogy kiműveljük az emberi tehetséget, amennyire csak lehet. Hogy ezt jobban megérthessük, és ne vesztegensük el az emberi értelem kiművelésére fordított munkát, előrebocsátunk néhány dolgot az emberi egyéniség műveltségéről, mielőtt annak kialakításáról szólni kezdenénk.

1. *Mi az ember?* A mindenható, mindentudó, szent és örökké boldog ISTEN képmása.

2. *Mi a tehetség?* Az embernek veleszületett alkalmassága arra, hogy Isten képmásává nevelhessük, hiszen megadatott neki az ÉRTELME, a KEZE és a NYELVE.

3. *Mi az emberi értelem?* A dolgok tükré, mely a mindenható Isten hasonlóságára formáltatott.

4. *Mi a kéz?* Az eszközök eszköze, végtelen sok munka előállítója, Isten jobb-jának a mása, mindennek építője.

5. *Mi a nyelv?* Tolmácsolója az embernek a másik emberrel szemben mindarról, amit meg kell érteni, vagy tenni, vagy amit már megértett és megtett.

6. *Mit jelent: kiművelni a tehetséget?* Ezt olyan értelemben használjuk, mintha szántóföld, kert, szőlő megműveléséről lenne szó, vagyis annyi, mint serény gonddal arra készíteni, hogy az emberi élet számára hasznos gyümölcsöt teremjen. Ilyen szempontból élő szántóföldnek mondhatjuk az emberi értelmet.

7. *Milyen részterületei vannak a tehetség kiművelésének?* Annyi, ahány formája a tehetségnek, vagyis három. Az ÉRTELMET ugyanis úgy műveljük, vagyis csi-szoljuk, hogy valóban sokféléit tudjunk, és ne vezessenek félre bennünket téves nézetek, hogy gyönyörködni tudjunk a jóban és elkerüljük a rosszat. A KEZET más készségeinkkel együtt úgy műveljük, hogy el tudja végezni teendőinket és a dolgok hiányosságait iparkodásunkkal tudjuk pótolni. A NYELVET úgy műveljük, hogy embertársainkkal való érintkezésünk ésszerű, szíves és kellemes legyen. Röviden: úgy műveljük ki az emberi tehetséget, hogy képesek legyünk TUDÁST SZEREZNI, CSELEKEDNI és SZÓLNI.

8. Mit jelent TUDNI? Annyit, hogy a dolgok képével szépen kifestett értelemmel rendelkezünk. Ennek hármias jelentése van: a) ISMERNI, b) MEG-ÉRTENI, c) ALKALMAZNI tudni a dolgokat.

9. Mit jelent ISMERNI a dolgokat? Az ellentétét nem ismerésüknek. Ezt elérhetjük a dolgok látásával, hallásával, szaglásával, ízlelésével, megérintésével. (Már a legkorábbi gyermekkorban kell az érzékeket gyakoroltatni.)

10. Mit jelent MEGÉRTENI valamit? Értelemmel felfogni, mi és milyen önmagában a dolog, mi a célja, honnan származik és hogyan. (A serdülőkort kell a magyaráztatásban gyakoroltatni.)

11. Mit jelent a dolgok ALKALMAZÁSA? A dolgok ismeretét és megértését átvinni valamilyen, az élet számára hasznos dologra, hogy miképpen a Teremtő szándéka szerint semmi sem hiábavaló, úgy ne ismerjünk és értsünk mi sem

haszontalanul semmit. (A megállapodottabb kort kell gyakoroltatni a dolgok felhasználásában.)

12. Mit jelent CSELEKEDNI? Tettel követni az ismeretet, a megértést és az alkalmazást, hogy előmozdítsuk vele a magunk és mások javát, az egyén és a közösség érdekeit, tekintettel a dolgokra, az emberekre és az Istenre.

13. *A dolgok figyelembevételével mit kell tennie az embernek?* Válaszom: uralkodni rajtuk, hiszen így parancsolta a Teremtő a Teremtéstörténet I. könyvében, azaz: rendelkezni felettük, átalakítani és tetszése szerint felhasználni őket, vagyis mindent, ami a világon van.

14. *Mit jelent az, hogy tekintettel az emberekre?* Mértéktartóan, igazságosan, jó akarattal viselkedni mindenkiel szemben, éppen ezért tiszteletben tartani a békét és a barátságot, bármilyen helyzetben, vagy társadalmi körülmények között is él valaki.

15. *Mit jelent az, hogy tekintettel az ISTENRE?* Szeretettel, félelemmel, dicsérettel, imával és bizalommal tisztelni a jóságos Teremtőt. (Cselekvésben az emberi élet minden korszakát kell gyakoroltatnunk.)

16. *Mit jelent: SZÓLNI?* Lelkünk benső terveit közölni másokkal azért, hogy tanítsunk, figyelmeztessünk, buzdítsunk, vigasztaljunk stb. Mindent a közjó érdekében. Mindezekben idejekorán kell gyakoroltatni, főleg a serdülőket, kik annál inkább lesznek erre az iskolára alkalmasak, minél szilárdabb alapját vetették meg műveltségüknek az alacsonyabb iskolában.

A serdülők új emberkéik, kiléptek már a gyermekkorból, de még növekedésben van alakjuk, erejük és itélőképességük.

A serdülők iskolájának az a célja, hogy az érzékek segítségével megszerzett erdejét a műveltségnek bizonyos formák közé rendezze el, hogy azt a gondolkodás teljesebben és eredményesebben használja fel, hiszen az embernek az állatok felett álló méltósága az értelmétől függ.

Az ÉRTELMET kell tehát szorgosan kiművelni, hogy minél inkább az állatok fölé emelkedhessünk és minél közelebb kerüljünk az angyalokhoz. Vagyis tanulmányozzuk át összefoglalóan a világot, az értelmet és a Szentírást, hogy megérthessük, mi miért van. Itt, ebben az iskolában kell tehát minden dolog magyarázatát megadni, de népszerűen.

Ennek eszközei: a hármas tagoltságú, a maga alapelveiből levezetett rendszere a filozófiának és a teológiának.

A gyakorlati módszer ismét az, hogy ez párbeszéd, viták, színjátékok segítségével történjék.

Egy megjegyzés a párbeszédekről. Csodálatos, hogy az iskolák eddig nem tanították a beszélgetés művészetét, jóllehet az életben olyan jelentős a szerepe. Meg kell tehát a tanulóknak a beszélgetés művészetét tanítani előírt gyakorlatok segítségével. Lesznek majd párbeszédben megírt könyvek és gyakorlatok is.

A vitákkal kapcsolatban azt az észrevételt tesszük, hogy ezeket tanítsuk gyakorlás céljából a serdülők iskolájában, de hagyjunk fel velük az ifjúságban, helyettük gyakoroltassuk a bizonyítás és az ítéletalkotás művészetét. Pl.:

a vestibularisták számára: párbeszéd, viták,

a janualisták számára: a komédia gyakorlatának kezdetei,

az atrialisták számára: hasonló, de bölcs mondásokból, példabeszédekből, szépirodalmi szemelvényekből.

A Nagy Oktatástan ennek az iskolának hat osztályát állapította meg:

I. a grammatikait,

II. a fizikait,

III. a matematikait,

IV. az etikait,

V. a dialektikait, és

VI. a retorikait. Ebbe tartoznak a különféle stílusgyakorlatok, a történelem és a GELLIUS-tanulmányozás.

De hogy valamely iskola, vagy ezek valamely osztálya *panszofikus* legyen, akkor ezek csak fokozatban különbözhetnek egymástól, egyébként mindezeket meg kell tanítania.

Hogy néhány szóval megmagyarázzuk a dolgot, általában meg kell állapítani:

I. A serdülők (latin nyelvű) iskolájában ugyanazt kell tanítani, mint a gyermekkor anyanyelvű iskolájában, de (1) különböző nyelveken; ezek tanulmányozása fogja ugyanis leginkább foglalkoztatni ezt a korosztályt. Hogy könnyebben és eredményesebben töltsék ki ezek a tanulmányi időt, az már a korábban megismert dolgokból folyik. (2) Hogy ne unják meg a nagyon is elnyújtott dolgokat, és ne hiányozzék az új dolgok vonzó hatása, (3) és mivel a dolgok okai már kezdenek kitarulni, filozofálhatnak is.

II. Ebben az iskolában három dolgot kell már kezdettől tanulniok: I. nyelveket, II. tudományokat, III. jó erkölcsöket.

III. Az itt tanulandó *nyelvek* közé soroljuk: 1. a szomszédos népek egyik vagy másik nyelvét, 2. a latint, 3. a görögöt, 4. a hébert. Mindezek kényelmesen megtanulhatók hat év alatt. A latinra három évet lehet fordítani, a görögre kettőt, a héberre egyet.

IV. Az itt tanulandó *tudományok* 1. isteniek és természetiek, 2. emberiek, az emberi munkával formált világé, 3. szentírásiak arra vonatkozóan, amit hinniük, tenniük és remélniük kell.

V. A *gyakorlatok*: *érzékiek, értelmiek, akaratiak, készségekre vonatkozóak* (vagyis tevékenységek) és *stílarisak*. Ezek lehetnek:

1. *azonnal megoldandók, de nem írásban, hanem szóban mindenkivel egyszerre végezve*: mi ez, vagy az; hogyan érted, hogyan oldod meg, vagy hogyan fejezed ki anyanyelveden, latinul, görögül? 2. *Az előre megtervezett* gyakorlatok kétfélék lehetnek: órás időtartamúak, melyeket ott, az iskolában oldanak meg úgy, hogy mindenki csendben magában gondolkodik, rágódik, és végül megoldja, 3. *napi*, előre megtervezett nagyobb feladatok, főleg az idő előrehaladtával.

VI. Itt van a helyük mindenekelőtt a GELLIUSBÓL vett gyakorlatoknak. Hiszen nemcsak egy korszak, vagy egy nyelv íróit kell megismerni, hanem mindazt, ami nevezetesen bármelyik században, vagy bármelyik számunkra érthető nyelven megírt könyvekben őriztek meg.

A tisztességes kereskedelem révén az az érintkezési lehetőség alakult ki, hogy az egyes helyekről összegyűlt kereskedők összehordják valahová jó áruikat és szívesen cserélik ki a maguké-
azzal, melyet máshonnan, az ő tartományából hoz valaki. Ha meg lennének fosztva ilyen kapcsolatoktól, akkor szükségképpen szűkölködnének minden szükségesben az egész föld egy területe sem olyan szerencsés ugyanis, hogy minden szempontból elég legyen önmagának. Ugyanezt kell a bölcsesség kapcsolatairól is mondanunk. Jelöljünk ki tehát mindenkinek egy íróit, akár egy földdarabot, vagy szigetet, vagy várost, vagy bányát, . . . és az hozza napvilágra mindazt, az élet számára hasznosat, amit az író hűséges buzgalommal, finoman, szépen felkínál, (akár olyasmi az, ami az élet fenntartásához, akár a dolgok megismeréséhez szükséges, vagy széppé teszi az életet, akár gondolatok, vagy történetek gyöngyszeme, vagy drágaköve), és miután munkája eredményeként ezeket az értékeket megszerezte, hozza el a közös vásárhelyre, a magáét átadván másoknak, és másoktól szerezve meg azt, ami az övé lesz.

Meg kell engedni az írók társas olvasását 1. a tanító felügyelete alatt, 2. mindenki más-más íróat olvasson egyéni munkaként, 3. nyilvánosan mutassa be kivonatait, olvasson fel, vagy idézzon emlékezetből.

A gyakorlat eredménye ez lesz:

1. meg fogják szokni, hogy figyelmesen olvassanak, hiszen nyilvánosan kell beszámolniuk, és dicséretben akarnak részesülni, nem megszegényítésben.

2. Amit többen észrevesznek, az mindenkinek közös eredménye lesz, és így sokat fognak elérni a lemaradózók is.

3. A Gellius-kollégiumokhoz, (amelyeket az Akadémián kell látogatni), már itt megszerzik a gyakorlatot.

Mindenki összegyűjti ugyanis a saját írójából

I. *a filológiai dolgokat*: szavakat, mondatokat, gondolatokat és hasonló példákat;

II. *a logikai dolgokat*: a ritka kérdéseket, a szellemes válaszokat; a bölcs érveléseket;

III. *a tárgyi dolgokat*: a korábban nem ismerteket, a dolgokról szóló szép történeteket, a tudományt és az eljárás főbb vonalait gazdasági, állami dolgokban, vagy bizonyos életmódra vonatkozóan.

VII. *A lakonikus stílus törvényeit jól ismerjék a serdülők, de követésükre ne kényszerítsük őket.*

...

Olyan gyakorlatokat kell tehát a serdülőknek adnunk, hogy kevés szóval és pontosabban tanulják meg kifejezni azt, amit valaki bőbeszédűen mondott el.

Könnyű dolog széltében-hosszában fecsegni, de a bölcsesség műve csomóba szorítani a lélek érzelmeit. Innen származik az a mondás: *Nehezebb lakonikusan beszélni, mint bölcselkedni.* Még aki jól ismeri is a dolgok okait, annak sem könnyű ezek titkait bezárni vagy kiereszteni. A rövid és velős beszéd nehéz tudomány, az ékesszólás csúcsteljesítménye; ilyen ormokra nem hágunk lépcsőfokok nélkül; ne siessünk és ne haladjunk nagyon meredeken.

WACZULIK MARGIT fordítása